

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 30 Volume: 7 Issue: 30

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BAYEZİD (AĞRI) VİLAYETİ SİHHÎ VE İÇTİMAÎ COĞRAFYASI

SANITARY AND SOCIAL GEOGRAPHY OF THE PROVINCE OF BAYEZİD (AĞRI)

Faruk KAYA*

Yakup KARATAŞ**

Öz

Çalışmada tam metin çevirisi olarak ele alınan rapor, dönemin Sıhhiye ve Muavenat-ı İctimaiye Vekili Dr. Rıza Nur'un 1920'lerde başlattığı bazı şehir, kasaba, köy ve hatta aşiretlerin sosyoekonomik yapılarının ele alındığı çalışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar sonunda 18 vilayeti kapsayan "Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Serisi" yayınlanmıştır. Bu çalışma kapsamında Doktor İbrahim Edhem tarafından 1925 yılında yazılan ve varlığından kimsenin pek fazla haberdar olmadığı değerli bir eserin Bayezid (Ağrı) vilayeti ile ilgili olan bölümünü, aslını bozmadan günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Vilayetin yaklaşık 90 yıl önceki sıhhi ve içtimai coğrafyası ile ilgili bilgileri gün yüzüne çıkarmak ve başta bilim insanları olmak üzere ilgili kişilerin istifadesine sunmak bu çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır.

Ağrı'nın 1925 ve öncesindeki yıllarda coğrafi, sıhhi, içtimai ve iktisadi yapısını altı bölüm halinde ortaya koyan Doktor İbrahim Edhem Bey'in bu eseri bölgenin içinde bulunduğu şartları ayrıntılı ve çeşitli boyutlarıyla ele alan bir çalışmadır. Bu eser sadece yakın dönem tarihçileri için değil, bölgeye yönelik çalışan bütün sosyal bilimciler için önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma söz konusu yıllarda Ağrı ilinin sosyoekonomik yapısı hakkında hiç bilinmeyen bilgileri gün ışığına çıkaracağı gibi, ilin geçmiş ile bugünü arasında ki durumu hakkında da bir kıyaslama imkânı doğuracaktır. Raporda ortaya konan tespitlere bakıldığında Beyazıt vilayetinin çalışmanın giriş bölümünde kısaca ifade edilen tarihçesinin de bir yansıması olarak maruz kaldığı istilalar, savaşlar, göçler ve yıkımların etkilerini taşıdığı müşahede edilmektedir. Dolayısıyla vilayetteki alt yapı yetersizlikleri ve 1925'lerdeki sıhhi ve içtimai şartlar tarihi süreç göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı Tarihi, Bayezid (Ağrı) Vilayeti, Coğrafi, Sıhhi, İctimai ve İktisadi Yapı, 1925.

Abstract

The report that has been handled as full-text translation in this work has emerged as the result of Dr. Rıza Nur's workings on cities, districts, villages and tribes as the Minister of Health and Social Supports in 1920's. The Serie of Social and Sanitary Geography which consists of 18 provinces had published at the end of these works. Within this article a valuable work that is not well-known has been translated to present-day Turkish without impairing the original which had written by Dr.

* Doç.Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD.

** Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

İbrahim Edhem in 1925. The main basics of this article is to expose the sanitary and social geography of the province and submit the data of this work to scientists' and the other related people's benefits.

Dr. İbrahim Edhem's work consists of geographic, sanitary, social and financial structure of Province of Ağrı for the years of 1920's with various dimensions of the conditions of the region in six parts. This work submits valuable descriptions not only for Modern Historians but also for Socialists those work on the region. This work enlightens the mentioned years beside providing to compare those years and present day. According to the determines those had been exposed in the report it's possible to see the effects of invasions, wars, migrations and destructions which have mentioned in the introduction of this work. Thus the disabilities and the conditions of 1925's must be evaluate according to this historical process.

Keywords: History of Ağrı, Province of Bayezid (Ağrı), Geographic, Sanitary, Social and Financial Structure, 1925.

1. Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde (Harita 1.) yer alan ve Doğubayazıt-Erzurum-Trabzon transit yolu üzerinde bulunan Ağrı ilinin eski merkezi Bayezid'dir. Ağrı'nın şimdiki yerleşme durumu, oldukça gerilere giden bir tarihi sürecin sonucunu yansıtır. Coğrafi konumu ve Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların buradan geçmesi, bölgenin tarihini yüzyıllar öncesine götürür. Ağrı'nın tarihi, bir parçası olduğu Anadolu'nun tarihi kadar eskidir. Orta Asya'dan ve İran'dan gelen kalabalık kitlelerin batıya geçmesini kolaylaştıran yollardan en önemlisinin burada bulunması, Ağrı ve çevresinin her devirde tarihi-stratejik bir konuma sahip olmasına neden olmuştur(Kaya,2001;107).

Harita1.Ağrı İlinin Lokasyon Haritası (Kocaman-Kaya, 2012'den alınmıştır)

Ağrı ili aynı zamanda Doğu Anadolu'ya gelen göç ve akınların ilk durağı olmuştur. Küçük Asya'yı ele geçirmek isteyen Asya kavimleri, Kafkas sıradağlarını kolayca aşamadıkları için, hep İran üzerinden gelmişler ve Anadolu'nun ilk giriş kapısı olan Ağrı yöresi onlara geçiş yolu olmuştur. Bundan dolayı da Ağrı devamlı bir kültür ve medeniyet merkezi olamamıştır.

Geçit bölgesi ve sınırda olması nedeni ile bölgede yaşayan halk sık sık değişmiş, baskılar ve savaşlar, maddi kültür belgeleri ile yerleşim yerlerini tahrip etmiştir.

Özel konum itibarıyla Doğu Karadeniz kıyılarının en önemli limanına sahip olan Trabzon'u Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan ticaret yolu güzergâhında yer alan il toprakları, Türkiye'den İran'a devam eden yol üzerindeki son durağı teşkil eder. Bu son durağı Türkiye'nin doğudaki en önemli sınır kaptısı olan Gürbulak Sınır Kapısı oluşturmaktadır.

Ağrı ili topraklarında doğu-batı doğrultusunda uzanan çöküntü ovaları, tarihsel süreç içinde Doğu Anadolu'nun dağlık yapısı içinde kolay geçilir doğal bir koridor olarak kullanılmıştır. Bu nedenle il toprakları tarihte Anadolu'ya varmadan önceki son durak ve ticarî açıdan önemli bir faaliyet alanı olmuştur. Bununla birlikte göç yolları üzerinde yer alan Ağrı ili toprakları; barış dönemlerinde kültürel etkileşimin yoğun olarak gerçekleşme alanı olmuş, savaş dönemlerinde ise işgal ve istila hareketleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Anadolu'nun en eski yerleşme bölgelerinden birisi olan, Ağrı ilinin ilk yerleşik toplumu, Hititlerin bölgede güçlerini kaybetmesi ile Orta Asya'dan gelip M.Ö. 1340-1200'de Azerbaycan ile Doğu Anadolu Bölgesi'ne yerleştikleri sanılan Hurri'ler olarak kabul edilir (Lammens,2003;51-66).

İslâm ordularının Ağrı ve çevresi ile ilgilenmeleri Hz. Ömer devrine rastlamaktadır. Nitekim 642'de Bitlis üzerinden Eleşkirt'e gelen İslâm ordusu, bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Arap orduları Suriye'yi ve İran'ı mağlup ettikten sonra da bölgeye sık sık akınlarda bulunmuşlardır. Ancak mesafenin uzak olması, iklim şartları ve coğrafi konumun müsait olmayışı Müslüman Arapların bu bölgeyi ellerinde tutmalarına fırsat vermemiştir. Bu bölgenin fethi ancak Hz. Osman'ın hilafeti zamanında (645-646 tarihlerinde) mümkün olmuştur.

Anadolu'nun gerçek fethini başlatan Malazgirt zaferinden sonra, Ağrı ve çevresi de Alpaslan'ın ordusunda görev yapan ve Erzurum çevresinde kendi adını taşıyan bir beylik kuran Saltuk Bey'in yönetimine geçmiştir. Ağrı toprakları, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi ile tamamen Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Ordusu Doğubayazıt'ın Danasazi civarında konaklarken 20 Ağustos 1514 günü kale anahtarları şehir halkı temsilcileri tarafından padişaha takdim edilmiştir (Tekindağ, 1968; 57).

Bu tarihten sonra tekrar Safevilerin kontrolüne geçen Ağrı (Bayezid Sancağı), Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen İrakeyn seferleri (1533) sonucunda yeniden Osmanlı ülkesine katılmıştır. Bir sınır kalesi olarak Osmanlılarla İranlılar arasında sürekli el değiştiren Bayezid, 1578 tarihinde kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır (Gül, 2011;157). 1578-1588 yıllarında Van Vilayeti'ne bağlı bir sancak olarak Osmanlı idari düzenindeki yerini alan Bayezid Sancağı (Kunt, 1978;173), 1608, 1631 ve 1653 ve 1669 yıllarına ait tevcihat kayıtlarına göre, Bayezid Kalesi Sancağı ismiyle yine Van Eyaleti'ne bağlıdır (Kılıç,1997;124-130). XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında Bayezid Kalesi Sancağı, ocaklık suretinde Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir (Kılıç,1997;64, Başar;1997; 118).

Bayezid Sancağı'nı kontrolleri altında tutan Çıldıroğulları'ndan I. İshak Paşa zamanında (1700-1784 yılları arasında) başlayıp torunu II. İshak Paşa zamanında tamamlanan bir seri imar hareketi Bayezid'i mamur ve bakımlı bir hale koymuş, bugün şehrin bir sembolü haline gelmiş olan İshak Paşa Sarayı da bu dönemde yapılmıştır. Bayezid, Osmanlı Devleti'nin kuvvetli zamanlarında bir sınır şehri olmanın zararlarını hissetmezken imparatorluğun zayıfladığı dönemlerde bu durumundan zarar görmeye başlamış ve XIX. yüzyıldan itibaren doğudan gelen istilalarda daima ilk hedefi teşkil etmiştir. 1822'de İran, 1828, 1854 ve 1877 tarihlerinde de Ruslar tarafından istila edilen şehir, bittabi harap olmaktan da kurtulamamıştır (Tuncel,1994;493).

Bayezid Sancağı 1845 tarihinden itibaren Tanzimat Fermanı'nın gerektirdiği idari, mali, toplumsal ve askeri ıslahatlara mahal olmuştur (Lütfi Efendi,1328/1913;13). Ancak gerek İran ve Rus istilalarının şehirde meydana getirdiği kargaşalıklar ve halkın başka yerlere göç etmek zorunda kalması, gerekse toplumsal yapının aşiretlerden oluşması gibi nedenlerle kalıcı iyileştirmelerin önü açılmamıştır. Bu gerçeğin bilincinde olan Osmanlı idaresi de aşiretleri önce idari birimler şekline sokarak bunlara yönetsel sorumluluklar dağıtmış, sonra da bunların askeri potansiyellerini de göz önüne alarak aşiretleri hafif süvari alayları şeklinde askeriyeye dâhil etmiştir (Karataş-Kul, 2012/350).

Rusların güney Kafkasya'da inşa ettiği demir yollarının Tebriz-Trabzon ticaretini olumsuz etkilemesi ve yıllar süren istila ve zelzelelerin şehirde meydana getirdiği tahribat kadim beldenin çökmesine sebep olmuştur (Darkot,2001;368,). Bayezid Sancağı I. Dünya Savaşı'nın son safhalarında Rus istilasına maruz kalmış ise de 1917 Bolşevik İhtilâli sonrasında bölge boşaltılmıştır. Fakat Mondros Mütarekesi'yle (30 Ekim 1918) Osmanlı ordularının silâh bırakması, Anadolu'nun bu bölgelerinde yeni olayların başlatılmasına fırsat vermiş ve bir Ermenistan kurma hayali içinde hareket eden Ermeni çeteleri mezalime başlamıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın başarılı askerî harekâtı sonunda Ermeniler Gümrü civarında mağlup edilmişler, nihayet 27 Mayıs 1920'de başlayan görüşmeler 3 Aralık 1920'de imzalanan antlaşmayla sona ermiş ve Ermeniler bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır (Halaçoğlu, 1988; 480).

Erzurum Vilayeti'nin bir sancağı olan Bayezid (1925 tarihine kadar), imparatorluk döneminden kalma diğer sancaklar gibi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sancaklar vilâyet haline dönüştürülünce Bayazıt da aynı adlı bir vilâyetin merkezi oldu. 1927'de bu ilin merkezi Karaköse'ye nakledildi, Bayazıt İse ilçe merkezi haline getirildi. 1927 sayımında 3930 olan nüfusu bu değişiklik sebebiyle 1935'te 1860'a düştü. Bayazıt adı da 1935'te Doğubayazıt olarak değiştirildi (Tuncel,1994;494). Bayezid'i İstanbul'daki Bayezid semti ile Ermenistan'ın Gökçeğöl kıyısındaki Nor Bayezid'den ayırmak için başına "Doğu" kelimesi getirilmiştir (Konukçu, 2004; 129). Karaköse şehrinin adı 1938'de Ağrı olarak değiştirilmiştir (Halaçoğlu,1988;480). İsmi 1935'te Doğubayazıt olarak değiştirilmiş olan ilçe ise günümüzdeki yerinde Cumhuriyet'ten sonra kurulmuş yeni bir şehirdir (Konukçu, 2004;130). Eski merkez ise bugünkü Doğubayazıt'ın 7 km. kadar güneydoğusunda bugünkü şehre yüksekten bakan ve deniz seviyesinden 1810-1930 m. yükseklikte bulunan yerde kurulmuştu (Kaya,1996;2). Burası zamanla ana yollara göre sapa bir yerde bulunduğu için Doğubayazıt asırlardır bulunduğu yeri terk ederek ova üzerinde eskiden İstasyon denilen Sarıova mevkiine taşınmıştır. Bu taşınmada I. Dünya Savaşı sırasındaki Rus işgalinin de etkisi bulunmaktadır. 1938 yılından itibaren Doğubayazıt bu yeni yerinde ve düzlükte gelişmiş, eski Bayezid ise gittikçe tenhalaşmış ve sönükleşmiştir (Tuncel, 1994; 492).

Aşağıda tam metin çevirisi olarak ele alınıp incelenen rapor, dönemin Sıhhiye ve Muavenat-ı İçtimaiye Vekili Dr. Rıza Nur'un 1920'lerde başlattığı bazı bölge ve köylerin hatta aşiretlerin sosyal yapılarının ele alındığı çalışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar sonunda 18 vilayeti kapsayan "*Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası Serisi*" yayınlanmıştır (Türkdoğan,1997;80-81). Çalışmada ortaya konan tespitlere bakıldığında vilayetin yukarıda kısaca ifade edilen tarihçesinin de bir yansıması olarak geçirdiği istilalar, savaşlar, göçler ve yıkımların etkilerini taşıdığı müşahede edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında vilayetteki alt yapı yetersizlikleri ve 1925'lerdeki sıhhi ve içtimai şartlar yukarıdaki tarihi süreç göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın esas amacını Doktor İbrahim Edhem Bey tarafından 1925 yılında yazılan ve varlığından kimsenin pek fazla haberdar olmadığı değerli bir eserin Bayezid (Ağrı) vilayeti ile ilgili olan bölümünü, aslını bozmadan günümüz Türkçesine çevirerek vilayetin yaklaşık 90

yıl önceki Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası ile ilgili bilgileri gün yüzüne çıkarmak ve başta bilim insanları olmak üzere ilgili kişilerin ve yöre halkının istifadesine sunmak oluşturmaktadır. Betimsel nitelikte bir alan araştırması olan çalışma tam metin çevirisi olarak ele alınıp incelenmiştir.

3. BİRİNCİ BÖLÜM

3.1. Bayezid (Ağrı) Vilayetinin Sınırları

Bayezid Vilayeti; kuzeyde Ağrı (Ararat) Dağı, Aras Nehri ve Ermenistan, Doğuda Ağrı Dağı'nın bir kısmı ile İran'ın Makü ve Ovacık yerleşmeleri, güneyde Tendürek Dağı, Van Vilayeti ve söz konusu vilayetin Muradiye, Erciş ve Malazgirt kazaları, batıda ise Erzurum Vilayeti ve Kars Vilayeti ile sınır teşkil etmektedir. Bayezid vilayeti 60-65° doğu boylamları ile 35-40° kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Vilayetin yüzölçümü ile ilgili tespit edilmiş bir veri bulunmamaktadır. Ancak 1/200 000 ölçekli topografya haritası üzerinde yapılan hesaplama ile Bayezid vilayetinin yüzölçümünün yaklaşık 10 950 km² kadar olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Dağlar ve Yükselteleri

Asya kıtasının ve Türkiye'nin en meşhur yüksek dağları Bayezid ili sınırları içinde yer almaktadır. Bunlardan Ağrı (Ararat) Dağı'nın yüksekliği 5.165 metredir. Ağrı Dağı, Iğdır kazası, Bayezid kazası ve doğuda İran'ın Makü ili arazisine sınır teşkil eder. Tendürek Dağı 3.313 m. yüksekliğe sahip olup Van ve Ağrı illeri arasında yer almaktadır. Bayezid vilayetinin bütün dağları oluşum bakımından Ağrı (Ararat) Dağı ile benzer özellikler göstermektedir. Aladağ'ın yüksekliği Muratbaşı denilen tepede 3.519 m. ye ulaşmaktadır. Aladağ Van Vilayetinin Erciş ilçesi ile Bayezid Vilayeti sınırları içinde yer almaktadır. Aladağ silsilesi üzerinde yer alan Kızıldağ'ın yüksekliği ise 2.914 m. dir.

Ağrı (Ararat) Dağı'ndan ayrılan Kızılyazıt Dağı 3.720 m., Çeşşagir Dağı ise 2.360 m. yüksekliğindedir. Ayrıca Kal'a Dağı 3.243 m, Hama, Sıçanlı, Solaha Dağları ise 2.589-2.716 m. arasında yükseltiye sahip dağ kütleleridir. Mevzik Dağı 1.292 m., Balık Gölü Dağı ise 3.159 m. yüksekliğindedir. Balık Gölü Dağı'nın Kızıl Ziyaret isminde 2.495 m. yüksekliğinde bir tepesi vardır. Ağrı (Ararat) silsilesinden ayrılan ve ilin kuzeybatısında yer alan Köseadağ'ın yüksekliği ise 3.418 m. kadardır. Köseadağ silsilesinde yer alan Kızıl Dağı 2.800 m., Çakmak Dağı ise 3.040 m. yüksekliğine sahiptir. Aladağ sıradağlarından ayrılan Körireş Dağı 2.350 m., Seğir Dağı 2.350 m., Karağo Dağı 1.850 metre ve Katadin Dağı ise 2.150 metre yükseklikindedir.

3.3. Akarsular ve Göller

Bayezid Vilayeti'nin Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazaları ile Kafkasya ve Ermenistan arazisi arasında geçen ve kaynağını Erzurum Vilayeti'nin Hınıs Kazası sınırları içinde kalan Bingöl dağlarından alarak akışına devam eden Aras nehrinin Bayezid vilayeti sınırları içindeki uzunluğu 40 km'dir. Akarsuyun uzunluğu 1/200 000 ölçekli harita üzerinden ölçülerek hesaplanmıştır. Bingöl Dağları'ndan kaynağını alan Aras Irmağı Bayezid vilayeti sınırları içindeki akışını, Iğdır kazasına bağlı köyler ile Aralık nahiyesi ve Iğdır ovasında sürdürmektedir. Aras Nehri'nden sonra ikinci derecede büyüklüğe sahip olan Murat Nehri, Aladağ ve Tendürek dağının eteklerinden kaynağını alır. Kaynağını Aladağ ve Tendürek Dağı'ndan alan Murat Nehri Diyardin kazası, Taşlıçay Nahiyesi, ve Tutak kazası sınırları içinde yaklaşık 200 km'lik bir mesafe kat ettikten sonra vilayet topraklarını terk eder.

Balık Gölü'nden kaynağını alan ve Bayezid Vilayeti merkez kazası sınırları içerisinde (Musun Nahiyesi ve Bayezid Ovası) akışını sürdüren Balık Gölü Suyu 100 km uzunluğundadır. Tendürek Dağı eteklerinden kaynağını alıp il merkezi (bağlı köyler ile değirmenlerden)'nden geçen ve Balık gölü suyu ile birleşen Gırnavık Suyu ise 40 km uzunluğundadır.

Eleşkirt ilçesi Çakmak dağlarından kaynağını alan Şeryan Suyu 65 km uzunluğundadır. Kaynağını aldığı Çakmak dağlarından sonra Eleşkirt ilçesi sınırları içinde (Eleşkirt'e bağlı birçok köy) akışına devam eden Şeryan Suyu, Eleşkirt Ovasının güney kısmını takip edip (Karaköse ilçesinin batısında yer alan ova köyleri içinde akışını sürdürerek) Karaköse ilçe merkezinin biraz güneyinde Murat Nehri ile birleşmektedir. Bunların dışında birtakım küçük akarsu ve çaylar mevcuttur. Bunların en önemlisi Iğdır Kazası'nın Aralık Nahiyesi'nden geçen Karasu olup Aras ırmağı ile birleşmektedir. Vilayet sınırları içinde akışını sürdüren diğer küçük çaylarda buldukları alanlardaki köyleri ve ovaları sularlar.

Akarsuların akış güzergâhlarının bazı kesimlerinde bataklıklar oluşmuştur. Nitekim Iğdır Kazası ile Kulp (Tuzluca) Kazası arasındaki ova köylerinin arazilerini sulayan Aras Nehri'nin sulama amacıyla kullanılan suyu Iğdır Kaza merkezi tarım arazileri ile bazı köylerdeki arazilerde bataklıkların oluşmasına yol açmaktadır. Aynı şekilde Iğdır Kazası'nın Aralık Nahiyesi'ndeki Karasu'da nahiyeye merkezi ve civarındaki köylerde çeşitli bataklıkların oluşmasına neden olmaktadır.

Balık Gölü Suyu'nun Bayezid Ovası'na girmeden önce ve girdikten sonra iki üç alanda bataklık yaptığı ve bu bataklıkların sazlık kamışlık alanı haline geldiği gözlenmektedir. Ayrıca Balık Gölü Suyu, Girnavuk Suyu ile birleştikten sonra da bir bataklık oluşturmuştur. Murat Nehri'nin Karaköse Kazası'ndan geçtiği güzergâh ve çevresindeki bazı köylerde küçük sazlık alanlarının oluştuğu dikkati çekmektedir. Diğer taraftan Bayezid Vilayeti ve çevresinde akan nehirlerin hiç biri ulaşım elverişli değildir.

Bayezid Vilayetinin merkez kaza sınırları içinde yer alan Balık Gölü'nün yüzölçümü 2.210 km² dir (Balık Gölü'nün günümüzde bilinen yüzölçümü 34 km² dir). Balık Gölü, Muson Nahiyesinin kuzeybatısında Solaha, Mevzik, Ziyaret Dağı ile Kulp (Tuzluca) ilçesinin Perçanıs Nahiyesi arasında bir konumda yer almaktadır. Göl ve çevresinde bataklık alanlar yoktur. Ancak Balık Gölü'nden kaynağını alan Balık Gölü Suyu yer yer bataklıklar oluşturmaktadır.

3.4. Jeolojik Yapı

Vilayet arazilerinin önemli bir kısmını volkanik araziler oluşturmaktadır. Zaten bu durum Ağrı ve Tendürek Dağları ile çevrelerindeki doğal yapıdan da açıkça anlaşılmaktadır.

3.4.1.Tuzlalar: Bayezid Vilayeti'nin Karaköse ve Kulp (Tuzluca) kazalarında büyük rezervlere sahip tuzlalar bulunmaktadır. Tuzluca kazasındaki tuzlanın rezervleri Karaköse kazasındakine nispeten daha çok ve daha büyüktür.

3.4.2.Madenler: Eleşkirt kazasında Ruslar tarafından yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmış kömür madeni mevcuttur. Bundan başka henüz tespit edilemeyen birçok madenlerin olduğu tahmin edilmektedir.

3.5. Ormanlar: Bayezid vilayetinde hiç orman mevcut değildir. Sadece Tendürek ve Ağrı Dağlarının sarp kayalıkları arasında yabani fundalıklara rastlanmaktadır. Çok eskiden (1270/1855 yılına kadar) Bayezid il merkezinin doğusundaki Kızılyazıt Dağı'nda ve civarındaki dağlarda zaman zaman yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan ağaç köklerinden oraların zamanında meşeliklerle kaplı olduğu ve söz konusu dağlar üzerinde ormanlıkların mevcut olduğu belirtilmektedir.

3.6. Meyvecilik ve Sebzeçilik: Önceleri vilayetteki küçük bahçelerde sadece soğan, patates, lahanaya, turp ve kabak gibi sebzeler yetiştirilmekteydi. Ancak daha sonra Bayezid Vilayeti'ne dâhil edilen Iğdır ve Tuzluca Kazalarında mevcut olan çok sayıdaki meyve ağaçları ve üzüm bağlarında yetişen meyve ve üzümlerin yanı sıra her türlü sebze yetiştiriciliği de yapılmaktadır.

3.7.Tarım: Bayezid vilayetinde en çok tarımı yapılan ürün buğdaydır. Buğday tarımı kadar olmasa bile arpa ve çavdar tarımı da yapılmaktadır. Tahıl tarımının yanı sıra geniş alanlarda soğan ve az da olsa patates ekimi yapılmaktadır. Iğdır ve Tuzluca kazalarında mercimek, nohut ve fasulye tarımı ile birlikte pamuk tarımı da yapılmaktadır.

3.8.Hayvancılık: Yöre halkının hatta en fakir bir köylünün bile en önemli ekonomik faaliyeti ve zenginlik kaynağı koyun, sığır ve at yetiştirmektir. Bu ekonomik faaliyetlerden özellikle koyun ve at yetiştiriciliği aşiretler arasında geleneksel olarak büyük bir istekle yapılan mukaddes bir vazife olarak görülmektedir. Aşiret mensupları için övünç vesilesi olan şey kapılarında bulunan koyun, sığır, at ve diğer hayvanların çokluğudur. Aşiretler dışında kalan diğer insanların da koyun, sığır veya manda yetiştirme arzu ve istekleri oldukça fazladır. Yörede tavuk, kaz, ördek gibi kümes hayvanları da yoğun olarak yetiştirilmektedir.

Bayezid vilayeti kırsalında özellikle de dağlık alanlarda yaşayan çok sayıda yabani hayvanın varlığından da bahsedilebilir. Nitekim Tendürek Dağı kayalıklarında çoğunlukla büyük ayılara, kurt ve tilki gibi yabani hayvanlara da ilin bütün ilçe ve köylerinde çoklukla rastlanmaktadır. Buralarda kışın tilki avlanması meşhurdur. Ağrı Dağı eteklerindeki sazlıklarda ise yaban domuzu mevcuttur. Kışın özellikle şubat ayında kurtların buralarda sürü ile gezdikleri devamlı görülmektedir.

3.9.Bayezid Vilayetinin İdari Taksimatı

Bayezid önce Erzurum vilayetine bağlı bir sancak olarak yönetilmekteydi. Şimdi ise (1925) ayrı bir vilayet olarak idari taksimattaki yerini almıştır. Vilayetin Bayezid, Diyadin, Karaköse, Eleşkirt, Tutak ve sonradan dâhil edilen Iğdır ve Kulp (Tuzluca) adında yedi kazası vardır.

Merkezin (Bayezid'in) Musun adında bir nahiyesi, Iğdır kazasının Aralık adında bir nahiyesi olup aynı zamanda merkez köyüdür. Kulp (Tuzluca) kazasının Perçanis ve Pernabut adında iki nahiyesi, Diyadin kazasının Taşlıçay adında bir nahiyesi, Karaköse kazasının Hamur ve Merkez adında iki nahiyesi olup bu nahiyenin merkezi Cumaçay (Cemi Çeto) köyüdür. Tutak ilçesinin Patnos ve Sepki (Yukarıkargalık Köyü) namında iki nahiyesi ve Eleşkirt ilçesinin Halyaz namında bir nahiyesi olup merkezi Tahir köyüdür.

4. İKİNCİ BÖLÜM

4.1.İklim: Bayezid ilinde görülen iklim soğuk iklimlere dâhil edilmektedir. İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olmak üzere dört mevsim mevcut ise de bunlardan ilkbahar genellikle yaz mevsimi ile, sonbahar ise kış mevsimi ile birleşmekte dolayısıyla ilkbahar ve sonbahar ayları tam olarak yaşanmamaktadır. Kış mevsiminin en şiddetli geçtiği dönem ocak ve şubat aylarıdır. Yaz mevsimi haziran ayından ağustos ayının on beşine kadar belirgin olarak kendini hissettirir. Sonbahar mevsimi ise bazı yıllar yaz ve kış mevsiminden ayrı olarak kendi özelliklerini yansıtır. Kış mevsimi bazı yıllar Ekim ayının 15'nden itibaren başlar ve 15 Mart'a kadar etkisini hissettirir.

4.1.1.Sıcaklık: Sıcaklık değerleri yaz aylarında (haziran-temmuz ve ağustos ayının 15'ine kadar) 15-30 °C arasında değişir. Yaz aylarındaki ortalama sıcaklık 15-17 °C, maksimum sıcaklık ise 30 °C civarındadır. Kış aylarında sıcaklık değerleri -7 °C ila 20 °C arasında değişir. Kışın ortalama sıcaklık değeri -9 ila -11 °C, minimum sıcaklık değeri -7 °C, maksimum sıcaklık değeri ise -20 °C civarındadır. Bayezid ilinin denizden yüksekliği ise 1.700 m.dir.

4.1.2.Rüzgârlar: Kuzeyden poyraz rüzgârı, doğu ve kuzeydoğudan soğuk acem rüzgârı, güneyden güney lodos rüzgârları esmektedir.

4.1.3.Nem ve Yağış: Bayezid ilinin önemli bir kısmında nem olmadığı hatta kuraklığın hâkim olduğu görülmektedir. Maksimum kuraklık 15 derece, nemlilik ise 6 derecedir. Bayezid ili genelinde düşen yıllık ortalama yağış miktarı 400-900 mm arasında değişmektedir.

4.2.Maden Suları: Bayezid merkezde bir kaynaktan çıkan sodalı ve kireçli bir çeşit maden suyu ile başka bir kaynaktan çıkan ve az miktarda karbondioksit içeren maden suyu bulunmaktadır. Bu maden suları hazmı kolaylaştırıp bağırsakları temizlediğinden dolayı ilaç olarak kullanılmaktadır. Diyadin ilçesinde Murat Nehri kenarında karbonatlı ve kireçli maden suyu mevcut olup, karbonattan istifade etmek için içmece olarak kullanılmaktadır. Yine Diyadin ilçesi civarında birçok kaplıca mevcut olup suları Murat Nehri'ne dökülmektedir.

4.3. Kaplıca Suları ve İçerikleri: Diyadin ilçesinde, Murat Nehri kenarında ve nehre yarım saat mesafeden çıkan kükürtlü, karbonatlı, kireçli kaplıca suları Murat Nehri'ne karışmaktadır. Bu kaplıca sularının üzerleri açık ve tabii bir halde bulunmaktadırlar. Yazın ve ilkbaharda civar köylülerin Diyadin'de kaplıca sularının bulunduğu alana gelerek bu sulardan faydalandıkları görülmektedir. Yine Diyadin Kazası'nın Davut Köyü'nde karbonatlı ve kükürtlü bir kaplıca suyu çıkmakta ve havuzunda halk yıkanmaktadır. Diğer kaplıca sularının da ufak havuzları mevcuttur.

Yalnızca kükürtlü kaplıca olarak bilinen su Murat kenarında birkaç yerde çıkarak iki üç metre yüksekliğe kadar ulaşmaktadır. Söz konusu kaplıcaların suları çok sıcak olmasına rağmen suların kullanılmasını sağlayacak bir havuz bulunmamaktadır. Bu nedenle sıcak olan bu sularda yıkanmak isteyen kimseler doğal olarak fıskiye tarzında fışkıran suların altına oturarak ilkel bir şekilde yıkanmaktadır. Bu kükürtlü ve kireçli su kaynağından çıktıktan sonra aktığı güzergâhtaki belirli noktalarda yoğunlaşmakta ve bu yoğunlaşma sonucu oluşan parçaların Murat Nehri üzerinde birleşmesiyle doğal bir köprü oluşturduğu görülmektedir. Bu kaplıcalar Diyadin kaza merkezine yaklaşık iki saat mesafededir. Kaplıcaların terkipleri ile ilgili bilgiler yazılı kaynaklardan ziyade yörede yaşayan halkın bilgisine başvurularak tahmini olarak elde edilmiştir.

5. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

5.1. Genel Nüfus: Bayezid ilinin hali hazırdaki nüfusunun 35.000'i erkek, 40.000'i de kadın olmak üzere toplam 75.000 kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus sayımı yapılmadığından belirtilen nüfus miktarı yaklaşık olarak verilmiştir.

5.2.1. Irk ve Din'e Göre Nüfus Yapısı: Irk itibarıyla vilayetteki kaza merkezlerinin hemen hepsinde % 5 oranında Türk nüfus bulunmaktadır. Bu oran Eleşkirt, Karaköse, Tutak ilçe ve köylerinde %10'a çıkmaktadır. Iğdır ilçe merkezi ve köylerindeki nüfusun % 60'ı Türk ve Şii mezhebine mensuptur. İl genelinde yaşayan nüfusun geri kalan kısmını da Hanefi ve Şafi mezhebine mensup olan Kürtler oluşturmaktadır. Kürtler arasında Hanefi mezhebine mensup olan nüfusun sayısı çok az olup genellikle Şafii mezhebine mensupturlar. Diğer ırk ve din mensubu olan nüfus ilin tekrar geri alınmasından beri mevcut değildir.

5.2.2. Aşiretler: Vilayetin genel nüfusunun % 85'i aşiretlere mensup kişilerden oluşmaktadır. Vilayette yaşayan Kürtlerin tamamı muhtelif aşiretlere mensup olup hemen hepsinin ayrı ayrı kabileleri vardır. Vilayette mevcut olan başlıca aşiretler Celali, Hayderanlı, Adamanlı, Zılanlı namıyla dörde ayrılıyor. Celali Aşireti tekrar kendi arasında Halikanlı, Perinhakanlı ve Sakanlı adlarıyla üçe ayrılmaktadır. Bu kabilelerde yeniden kendi aralarında ayrılarak yüze yakın kabile oluşmasına yol açmaktadır. Aynı şekilde Hayderanlı ve Zılanlı Aşiretleri de Celali Aşireti gibi müteaddit kabilelere ayrılmaktadır.

5.2.3. Konuşulan Diller: Genel konuşma dilinin Türkçe olması gerekirken, vilayette görev yapan memurların çoğunluğunun yörede yaşayan yerli halktan oluşması ve Kürtçe konuşmaları ile yerleşmelerin büyük çoğunluğunda okulların bulunmaması Türkçe öğrenmeyi

güçleştirmiştir. Vilayette genel olarak Türkçe ve Kürtçe birlikte konuşulmakla beraber devlet kurumlarında ve mevcut okullarda resmi dil olarak sadece Türkçe kullanılmaktadır. Tuzluca kazasının sakinleri arasındaki Azeri Türkleri Türkçe konuşmakta ve o civarda Azerilerle bir arada yaşayan aşiret mensupları da Kürtçe ile birlikte yoğun olarak Türkçe konuşmaktadır.

5.2.4. Giyim Tarzı: Bayezid vilayetinin giyim tarzı çeşitlilik göstermektedir. Vilayet merkezinde yaşayan halkın ve kadınların giyim tarzı diğer vilayetlerdeki (Erzurum) gibidir. Aşiretlerin giyim tarzları kendi örf ve adetlerine göredir.

Celali aşireti bellerinden aşağı kısmı bozmalı kuyruk ceket ve elbise giyerler. Evde giyilen bol elbisenin etekleri diz kapaklarına kadardır. Bacaklarında genelde beyaz don ve şalvar, bazı kişilerde şalvar yerine pantolon, baldırlarında ise yünden örülmüş kısa ve baldırı örtecek ölçüde tozluklar giyerler. Başlarını kısa keçe külahlar, keçeler üzerinde uçları dökümlü mendil iplikli veya yün parçalarla sararlar.

Ademanlıların giyim tarzları Celalilerden farklıdır. Başlarını örttüğü külahları keçeden yapılmış olup 30-35 cm uzunluğunda ve üstleri tablalıdır. Bu külahların üzerine bu aşiret mensupları da sarık bağlarlar. Şalvarları çok geniştir. Yörede imal edilen ceketleri ise kısa olup bellerine kadar inmekte ve elbise tarzında giyilmektedir.

Zilan aşiretinin külahları Celaliler gibi kısa keçeli olup üzerine sarık sararlar. Üzerlerine giydikleri paltoları çerkez-kâri ve ayaklarına kadar uzundur. Bu giyim tarzı özellikle varlıklı kişilere mahsustur. Varlıklı kişiler veya aileler sadece başlarında külah kalmak üzere, diğer elbiselerini Kafkas ve Türk tarzında giymeyi tercih ederlerdi. Özellikle aşiret reisleri ve aşiretin diğer ileri gelenleri mümkün olduğu kadar kendilerini aşiretin diğer fertlerinden farklı giyim tarzları ile ayırmaya çalışırlardı. Aşiretin reisleri ve ileri gelenleri hariç bütün aşiret mensuplarının yaklaşık %95'i saçlarının ön cephedeki kısmını kesmekte, yanları ve arka kısmını ise uzatmaktadırlar. Uzanan bu saçları külahlarının yanlarından kulaklarını örtecek şekilde çıkarmaktadırlar.

Aşiret kadınlarının giyim tarzları genel olarak benzerlik gösterir. Kadınlar başlarına süs olarak gümüşten veya bakırdan tas koyarlar. Bu taslar eski zamanda kadınların başlarına koydukları süslü başlıklar gibi dışarıdan donatılır. Tas kadının başına koyduğu fesin üzerine yerleştirilmekte ve tasın üzeri de tülbentle örtülmektedir. Tülbent üzerine boncuklar, paralar, boynuna altınlar ve kollarına bilezikler takarlar. Burunlarının sağ tarafındaki deliklerine süs olarak gümüşten veya altından yapılan ve iki kısımdan oluşan ve Kürtçede "borniti" olarak adlandırılan bir cismi dışarıdan geçirirler. Giydikleri entariler uzun ve büzmeli olup ayaklarına kadar uzanır. Bu entarilerin üzerlerinden kısa ceketler giyerler. Bellerini sıkıca şallar veya kuşaklar ile sararlar ve çarşaf kullanmazlar. Tanımadıkları yabancı erkeklerden genellikle kaçmazlar. Fakat yabancı memur veya aşiret mensuplarından bazı kimselere rast geldiklerinde de edep ve saygıdan dolayı gözleri açık, yalnız ağız ve burunları kapalı olacak şekilde başlarında olan tülbenti çekerek yüzlerini kapatırlar. Saçlarının bir kısmını tülbentin kenarlarından dışarı çıkarırlar. Ayak bileklerine boncuktan bilezik takar ve ellerine kına yakmayı pek büyük bir adet sayarlar.

Azeri erkeklerin giyim tarzı İranlıların giyim tarzına çok benzemektedir. Durumu iyi olanlar başlarına kalpak koyar (kalpak almaya gücü yetmeyenler başlarına keçe koymaktadır), arkası büzmeli İran tarzı ceketler, paltolar, pantolon ve şalvar giyerler. Fakir olanlar ise bacalarına don giyer, ceketleri üzerine kuşak bağlar, başına keçe örter, saçlarını uzatır ve kendilerine has bir şekilde keserler.

Azeri kadınlar da giyim tarzları itibarıyla İranlı kadınlara benzerler. Azeri kadınlarının başları açıktır. Yemeni veya tülbendi türünden bir şey bağlarlar, bazıları da kadınların başlarına koydukları ve yörede hotoz olarak bilinen süslü başlıkları giyerler. Saçlarının ön kısmını keserler. Boyunlarının altına varlık durumlarına göre süslenmiş veya boncuklu "mencek"

olarak isimlendirdikleri uzun ziynet gerdanlığını çenelerinin altına ve yanlarına ve köprücük kemiklerine kadar uzatarak asarlar. Elbiseleri büzmeli entarileri fistan (kadınların bellerinden aşağı giydikleri geniş ve uzun elbise) tarzı olup diz kapaklarına kadar uzundur. Zengin ve varlıklı bayanlar bacaklarını örtmek üzere kadın çorapları, fakir kişiler ise bacak ve baldırlarını örtmek üzere ayak bileklerinden diz kapaklarına kadar dizlikler giyerler. Şehirli kadınlar başlarına tek parça çarşaf örterler ve yüzlerini yabancılara karşı bu çarşaf ile kapatırlar. Köylüler birbirlerini yakinen tanıdıkları ve yabancı hissetmedikleri için birbirlerinden kaçmazlar. Köylü kadınların don giymedikleri, don yerine eteklik gibi ikinci bir uzun elbiseyi giydikleri ve kına yakma adetlerinin bulunduğu yaygın olarak söylenmektedir.

5.2.5. Geçim Tarzı: Bayezid Vilayeti'nde yaşayan nüfusun geçimi vilayet ve kaza merkezlerinde ikamet edenlerde dâhil olmak üzere oldukça sade ve basittir. Gerek şehir ve gerekse köylerde yaşayan nüfusun kırmızı ete olan düşkünlüğü oldukça fazladır. En çok et ve pirinç pilavı tüketilir. Aşiret mensupları, Azeriler ve diğer köylüler süt, yoğurt, ayran, yağ alınmış peynir, bulgur, buğday, arpa ekmeği ve eğer bulabilirlerse buğday ekmeği de yerler. Bitkilerle beslenme alışkanlıkları yok denecek kadar azdır. İlkbaharda pancar denilen bitkiyi toplarlar. Yaz ve kış aylarında en önemli içecekleri çay olup bu içeceği sıcak olarak tüketirler. Yaz mevsiminin başlıca gıdası ekme ve ayrandır. Azeriler aşiret mensuplarına oranla daha çok bitkisel ürünler tüketirler. Yağ başlıca gıdalarıdır. Kasaba halkından varlıklı olmayan fakir Azerilerin beslenme şekli de aşiret mensuplarınıninkine benzemekte olup çok basit ve sadedir.

5.2.6. Ekonomik Faaliyet Alanları: Kasabalarda yaşayan nüfusun geçmişten beri en önemli uğraş alanını çok ilkel ve basit bir şekilde ticaret, oldukça yaygın ve yoğun bir şekilde ise tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Kasabalarda ikamet edenlerin önemli bir çoğunluğunu ise memurlar oluşturmaktadır. Sanayi faaliyetleri yok denecek kadar azdır.

Vilayetin kırsal kesiminde yaşayan aşiret mensupları ise göçebe olarak yaşamaktadırlar. Yılın yaklaşık beş buçuk ayını köylerde, altı buçuk ayını ise göçebe olarak çadırlarda geçirirler. Bunların yaklaşık yarısı tarımla uğraşmasına rağmen yaptıkları tarımsal üretim çok ilkel ve sınırlıdır. En önemli ekonomik faaliyetleri hayvancılıktır. Yaylalarda hayvan yetiştirmek ve buralarda otlatılan koyun ve sığır sürülerinden özellikle yağ ve peynir elde etmek en önemli ekonomik faaliyettir. Sonbaharda yaylalardan köye döndükten sonra elde edilen yünlerden çuval, ip, çadır, çorap, halı, kilim ve keçe dokumak üzere kadınlar çalışmaya başlar. Kadınların yünden dokuduğu ürünler erkekler tarafından kasabalardaki pazarlarda satılır. Aşiret erkeklerinin kış aylarında uğraş alanları çok sınırlıdır. Özellikle kışın evlerinde besledikleri koyun ve sığırlarına iyi bakmak erkeklerin en önemli uğraş alanını oluşturmaktadır. Aşiret kadınlarının uğraş alanları ise bir hayli fazladır. Koyun ve inek sağmak, yoğurt, yağ, peynir yapmak, ekme pişirmek, çeşmeden su taşımak, tarlalarda erkeklere yardım etmek, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak ve tezek yapmaktır. Aşiretten birinin ekonomik durumu iyi olduğu zaman başka bir ifadeyle kapısındaki koyun, inek, öküz ve at sayısı fazla olduğunda eş sayısını da çoğaltmak isterler. Birden çok eşli evliliklerde eşlerin hepsi (dört eşe kadar evlilik yapılmaktadır) bir arada yaşamakta ve genelde ev işlerini kendi aralarında taksim etmektedirler. Çok eşlilik âdeti kasabalarda yaşayan şehirli nüfusta bile % 5 oranında görülmektedir.

Azeri erkekleri aşiret mensubu erkeklere oranla daha çok tarım ve ticaretle uğraşırlar. Tarımsal faaliyetleri yoğun olup her çeşit ürünün ekimini yapar ve elde ettikleri ürünleri kasabalardaki pazarlarda satarak geçimlerini sağlarlar. Ticaretin en yoğun yapıldığı dönem kış mevsimidir. Azerilerin kasabalarda yaşayan sakinleri içerisinde iyi tüccarlar vardır. Azerilerde koyun, at, inek, manda, camuş, ve keçi yetiştiriciliği ile birlikte bağ ve bostan tarımı da yapılmaktadır. Kadınlar erkeklerden daha çok çalışmaktadır. Kadınlar evin bütün işlerini gördükten sonra, tezek yapmak, erkeklerle birlikte tarlada çalışmak, halı, kilim, çorap, çuval, çul vs dokumak suretiyle de birden çok işle uğraşmaktadırlar.

Sanayi faaliyetleri ile savaştan önce Ermeniler ilgilenirdi. Ustalık ve sanatkârlık isteyen meslekleri yörede yaşayan Ermeniler icra ettiğinden dolayı eskiden beri aşiretlerde sanayi faaliyetleri ile uğraşanlar olmamış. Ermenilerin savaş sonrası bölgeden ayrılması sonucu sanayi işlerini yapabilen sanatkârların sayısı yok denecek kadar azalmış hatta kasabalarda bile sanatkâr kalmamıştı. Sadece Azerilerden kendi işlerini görebilecek kadar çok az sayıda sanatkârlar mevcuttu. Ticaret yörede yaşayan Müslümanların elinde olmasına rağmen sanayi yok denecek düzeydedir.

5.2.7. Ahlak Yapısı: Vilayet nüfusunun ahlaki yapısının savaş öncesi gibi olmayıp savaştan sonra biraz daha bozulduğu gözlenmekte ve söylenmektedir. Savaş her yerde özellikle okumamış cehalet içinde bulunan halk üzerinde ahlaki bakımdan büyük bozulmalara yol açmıştır. Aşiret mensuplarının ahlakında değişiklikler ve bozulmalar olmasına rağmen asıllarını kaybetmemek için çabaladıkları görülmektedir. Ancak aşiret mensuplarının bilgisizliği, cehaleti ve görgülerinin eksikliği dolayısıyla kötülüklerin içinde olmaya ve kavgaya daha fazla meyilli oldukları görülmektedir. Azeri nüfusu ise ahlaki bakımdan bizim halkımıza göre daha aşağı bir durumdadır. Ruslar Azeri halkın vatan, millet, namus, insaniyet, din ve ırk gibi duygularını söndürmeyi ve kendilerini cahil bırakmayı hedeflemiş ve bu hedeflerinde de nispeten başarılı olmuşlardır.

3.2.8. Eğitim Durumu: Bayezid Vilayeti'nde eğitim savaştan önce ve savaştan sonra olmak üzere iki devreye ayrılarak incelenebilir. Savaştan önce vilayet merkezinde erkekler için açılan bir ilkokul ve bir de lise (iki senelik) vardı. Kızlar için de bir ilkokul ve bir ortaokul vardı. Kazalarda da ilkokul ve erkek çocukların okuyabildikleri ortaokullar vardı. Ayrıca büyük köylerde de birer ilkokul vardı. Savaştan sonra ilin geri alınmasının ardından 1920/1336 yılına gelinceye kadar Bayezid Vilayeti ve bağlı yerleşme birimlerinin hiç birinde okul yoktu. Savaştan sonra 1920 yılının eylül ayında vilayet merkezinde erkek ve kız çocuklarının okuyabilecekleri birer ilkokul, Diyadin, Karaköse ve İğdır Kazaları ile bazı büyük köylerde de erkek çocukların okuyabileceği birer ilkokul açılmıştı.

Vilayette eğitim yok denecek kadar azdır. Bu durum savaştan öncede böyleydi. Aşiretlerin reisleri ve ileri gelenleri de dâhil olmak üzere tamamı okumamış ve cahildirler. Kasaba halkından bir parça okumak ve yazmak bilenlere (ilkokul veya ortaokulun bir iki sınıfını okumuş kişiler) çok az rastlanmaktadır. Vilayet genelinde birinci ve ikinci derecede yüksek okulları bitirenlere rastlamak imkânı yoktur. Azeri halkının içinde dahi okuma-yazma bilenler ve yüksek öğrenim görenlere pek ender rastlanır. Kasabalarda yaşayan Azeri nüfusun içinde Rusça bir mektubu güçlkle de olsa okuyup Türkçeye çevirebilecek kadar Rusça bilenlerin sayısı bir hayli fazladır.

5.2.9. Gelenek ve Görenekler: Bayezid halkının kendine has dini, milli gelenek ve görenekleri vardır. Yörede yaşayan aşiretler arasında kan bedeli alıp vermek yaygın geleneklerden biridir. Aşiretler arasında kabile ve taifecilik mevcut olup bir kabile halkından biri başka kabile veya taifeden birini öldürürse, ölen kişinin kabilesine mensup olan kimseler, öldüren kişinin kabilesinin tamamına düşman olurlar. Düşman olarak benimsedikleri kabile mensuplarından herhangi birini (devlet daireleri veya güvenlik güçlerinin bulunduğu yerler dışında) nerede görürlerse öldürmeye teşebbüs etmektedirler ve fırsat bulduklarında da öldürmektedirler. Aradaki bu düşmanlığın kalkması için her iki kabilenin büyükleri bir araya gelir ve ölen kişinin kan bedelini öldüren kişiden alarak ölen kişinin ailesine verirler. Kan bedeli ödendikten sonra iki düşman kabile birbirleriyle barışır ve böylece iki kabile arasındaki kavga sona erer. Şayet kan bedeli ödenmezse ve aileler barışmazsa aradaki husumet katlanarak devam eder.

Kan bedelleri kişilere göre değişkendir. Örneğin bir çoban öldürülürse kan bedeli olarak en az elli koyun, bir at, bir tüfek ve birkaç kat elbise verilir. Fakat ölen kişi aşiretin önde gelen sayılı ve zorba biri ise bunun kan bedeli daha ağır olur. Öldüren kişi fakir ise kan bedeli

mensup olduğu kabile halkının tamamı tarafından ödenir. Herkes maddi durumu ölçüsünde ödemeye katkıda bulunur. Katil olan kişinin malı varsa, bu malın bir kısmı kan bedeli olarak ödenir, bir kısmı da ailesinin geçimi için bırakılır. Devlet katil olan kişi ile ilgili yasal işlemleri yapmakta ise de barışın kalıcı olması ve yeni cinayetlerin olmaması için öldüren tarafın kan bedelini ödemesi şarttır.

Aşiretlerin gerek kendi kabile ve taifeleri gerekse başka kabile halkından hatır sayılır birileri yoksulluğa düşerse, yoksul olan kişi için aşiretler arasında yardım toplanır. Yoksul düşen kişiye herkes varlık durumuna göre yardımda bulunur. Mesela böyle yoksulluğa düşen biri herhangi bir köye gelirse o köyün ileri gelen varlıklı aileleri bir öküz, diğer köylüler ise iki koyun, bir keçi, ev eşyaları vesaire toplar ve o kişiye verirler. Bu yardım her yoksul olan kişilere yapılmaz, özellikle aşiret reisleri ve erkek çocukları için yapılır. Aşiret reisi evlenecek ancak başlık parası ödeyecek gücü yoksa başlık parasını ödemek için de yardım toplar.

Yöre hakkında kız ve erkek çocuklarını erken evlendirmek oldukça yaygın ve itibar edilen bir adettir. Erkeklerin evlenme yaşı ortalama 15-16, kızların evlenme yaşı ise 12-14 arasında değişmektedir. Kızlar için erkek tarafından başlık alınır ve kasabalarda yaşayanlar alınan başlığın az bir kısmıyla kızlarına çeyiz alırlar. Aşiret mensupları ise çok başlık almalarına rağmen bunun çok az bir kısmıyla kızlarına çeyiz alırlar. Örneğin bir aşiret reisi kızının başlığı olarak 800 madeni altın, 7-8 deve, birkaç at, birkaç tüfek ve birkaç kat elbise alır. Aşiretler arasında yaygın olan adetlerden biri de kızlarına miras verilmemesidir. Kızlar evlenince kocalarının evlerine gönderilir. Bayezid yöresinde iç güveyi alma âdeti yoktur ve doğru karşılanmaz. Evlenen kızın kocası vefat ederse kız eğer çocukları (özellikle erkek çocukları) yoksa tekrar babasının evine döner. Babası kızını kabul eder ve ikinci kez evlendirdiğinde yine başlık alır. Kız kaçarsa babası yine başlık talep eder, eğer kızı kaçırana başlık vermezse aralarına kan davası girer.

Dini bayramlarda köy halkının tamamı öncelikle büyüklerinden başlamak üzere birbirlerini ziyaret ederler ve her ziyaret edilen evde yemek yerler, iade-i ziyarette bulunanlara da yemek yedirirler. Mübarek günlerde olduğu gibi diğer zamanlarda da aşiret mensupları evlerine gelen misafirlerine (ekonomik durumlarına göre) yemek yedirmek, eğer yemek hazırlanuncaya kadar misafir bekleyemeyecek durumda ise çay, ayran veya su ikram edip uğurlamaktadırlar. Bu adet kasabalarda yaşayan halkta mevcut değildir.

Aşiretlerde ata binmek at koşturmak (eskiden cirit oynamak) silah kullanmak, nişan atmak, erkeklerin saçlarının ön kısmını kesmeleri, arka ve yanlarını uzatmaları, uzatılan bu saçlarını keçe külahlarının yanlarından kulaklarını örtecek şekilde uzatıp dışarı çıkarmaları yaygın olarak uygulanan adetleridir. Aşiret reislerinden veya aşiretin büyüklerinden olan bir erkek için taziye vermeye giderken, o aşiretin mensupları (kadın, çocuk ve erkek olmak üzere) bir iki atı kıymetli eşyalarla donatarak ve ölen kişiyi övgü dolu sözlerle yâd ederek üzüntü ve taziyelerini kendi şive ve usulleriyle bildirmek, vefat eden kimsenin hanesine koç, koyun, öküz gibi mallar götürmek aşiretlerin başlıca gelenekleri arasında yer almaktadır.

Azeri halkı Şii oldukları için Muharrem ayının birinden onuna kadar yas tutar ve onlar için en büyük bayram olan nevruz gününü en yeni elbiselerini giyerek kutlar, birbirlerini ziyaret eder ve ziyaretler de tatlı ikramında bulunurlar. Ramazan ve kurban bayramlarını çok sıradan ve basit bir şekilde kutlamakta, ata binmekte, silah atmakta, ölüleri olduğunda cenazeyi ölen kişinin vücudu soğumadan evden çıkarmakta, eğer gece ise cenazeyi başka bir yerde bekletmekte, gündüz ise acilen yıkayıp defnetmektedirler. Ayrıca erkeklerin saç ve sakallarına kına yakması, kadınların saçlarının ön kısmının uçlarını kesmesi, erkeklerin saçlarının ön cephesini kısmen kesmesi yan taraflarını ve arkasını uzatarak giydikleri külahların altından dışarı çıkarması gibi adetleri de vardır.

5.2.10. Yöredeki Batıl İnanışlar: Bayezid vilayeti nüfusunun büyük çoğunluğunun aşiretlerden oluşması ve kasabalarda yaşayan şehirli nüfusun da genellikle cahil olması halk arasında batıl inanışların oldukça yaygınlaşmasına yol açmıştır. Örneğin aşiret mensuplarından biri hastalanır (hastalığı ne olursa olsun ister bulaşıcı bir hastalık, isterse başka bir hastalık) ve hastalığı birkaç gün devam ederse hasta olan kişiyi deriye çekerler. Deriye çekme işi şu şekilde yapılır. İyi beslenmiş bir koç, koyun veya sığırın derisi soyulur ve deri henüz sıcakken, hasta çıplak olarak ayaklarından itibaren sadece başı dışarıda kalacak şekilde derinin içine yerleştirilir ve deri hastanın vücuduna yapıştırılır. Bir süre sonra hastanın başı da yorganla örtülür ve yakınları tarafından deri sıkıca bastırılır. Hasta derinin içinde dayanma gücüne göre iki saatten az olmamak şartıyla 6-7 saate kadar bekletilerek terletilir ve terleyen hasta derinin içerisinden çıkarılarak battaniyeye sarılır ve iyileşmesi beklenir. Tedavi amacıyla vücuduna deri çekilen ve başı da yorganla sıkıca kapatılan hastalardan bazılarının karbonik asit ile zehirlendiklerine de rastlanmaktadır. Tamamen batıl bir inanış olan bu tedavi yönteminden beklenen sonuç hastanın deri içerisinde terleyerek iyileşmesidir. Bu yanlış ve zaman zaman ölümlerle sonuçlanan tedavi yöntemi yaygın olarak uygulanan bir gelenek haline gelmiştir.

Kırık, çukuk, kemik ezilmeleri ile diğer yara ve berelere maruz kalan hastaların sözü konusu uzuvları deriye sarılmak suretiyle iyileştirilmeye çalışılır. Eğer hastanın burnu kanar veya hasta aksırırsa bu durum hastanın iyileşeceğinin göstergesi olarak kabul edilir.

Bir kişi hastalığı süresince sayıklar veya saçma sapan konuşursa o hasta Kürt şeyhlerinden veya "Fakih/Feki" olarak isimlendirilen köy hocalarından birine götürülür, hoca hastanın üzerine okur ve muska yapar ve daha sonra bu muska hastanın boynuna asılır. Ayrıca asabi ve akıl hastalarının cin ve perilere karşı okuyan şeyh veya hocalara götürülerek (hoca hastanın yanına getirilerek) okutulması da yaygın olan hurafelerdendir. Cin ve perileri dağıtmak için yapılan muskaların bir kısmı suya konulur ve daha sonra bu su hastaya içirilip iyileşmesi beklenir. Sinir hastalıkları ve diğer cin ve perilerden kaynaklandığına inanılan hastalıkların ya okutma ile iyileşeceği ya da hastanın ölmesi ile sonuçlanacağı kanaati yaygındır. Bu tür hastaların doktorlara götürülmesinin düşünülmemesi ve iyileşmesinin tamamen hocalardan ve muskalardan beklenmesi yaygın bir alışkanlık haline gelmiştir. Çeşitli göz hastalıkları bulunan hastaların rahatsız olan gözlerinin iyileşmesi için (kaşı üzerine gelecek şekilde) fesine veya külahına asılmış siyah muskalar taşımak, kafasının üzerine yakı çekmek (yakı, karasakız, iç yağı, bal mumu, bir takım otlar ve köklerinden yapılır), hastanın kafasından kan aldirmek suretiyle şifa beklemek ve bütün bu yapılanlar sonunda hastalık geçmezse doktora müracaat etmek alışıla gelmiş âdetlerdir.

Kulak ağrısı çeken hastalar Kürtler arasında Kürt hekimi olarak bilinen hekimlerden birine gösterilir, hekim uzaktan bakmak suretiyle hastalığı teşhis eder. Şayet hekim kulak ağrısı hakkında basur teşhisi koyarsa şöyle bir tedavi yöntemi kullanılır. Boz renkli serçe kuşlarından birkaç tane tutularak serçenin kulağı hastanın ağrıyan kulağına üzerine konulur, bu kuşun ölmesiyle diğer bir kuşun kulağı aynı şekilde ağrıyan kulağın üzerine konulur ve bu işlem kulak ağrısı geçinceye dek devam ettirilir. Orta kulak iltihabı olan hastaların ağrılarına sebep olan iltihabın kulağa dışarıdan herhangi bir şekilde giren kurtlar tarafından getirilmiş olduğuna inanılır. Bu nedenle de bu kurtçukları kulaktan çıkartmakta, çıkmayanlar için de doktora giderek çocuğun kulağının kurtlandığını anlatmakta (ancak doktora kendilerinin kurtları çıkarmak için uyguladıkları kulağa peynir koymak gibi yöntemlerden bahsetmeyerek) ve hastayı iyileştirmesini istemektedirler.

Karın ağrısı çeken hastaları tedavi etmek için bir ekmek veya kuru üzümün içine yarım nohut kadar küçük kükürt madeni konularak hastaya yutturulur. Bunun gibi çocuk doğurmayan kadınları hocalara okutmak, hamile olduğunu söyleyen kadının yanına kendi mahreminden başka erkeğin gitmemesi ve gittiği takdirde çocuğun tersine döneceği inancı gibi yaygın inançlar bulunur. Serçe kuşu uygulaması basur hastalığının tedavisinde kullanılır,

kuşun ölmesi ile basur hastalığının iyileştiği ve ağrıları azalttığına inanılır ve bu tür tedavi yöntemleri yaygın olarak kullanılır.

Ölen ve öldürülen bir cenazenin yasal zorunluluk üzerine kabirden çıkartılmasının çirkin bir davranış olduğu ve eğer cenaze üzerinde otopsi veya başka bir işlem yapılırsa o cenazenin tamamıyla mülevves (kirli, pis) olacağını ve ahirette de böyle pis olarak Allah'ın huzuruna çıkmasının uygun olmayacağı düşünülmektedir. Kabristan civarında veya bazı yol üzerlerinde bulunan ağaçların üzerine bağlanan bez parçaları ile sıtma hastalığının geçeceğine ve bez bağlanırken olmasını istediği dileğinin gerçekleşeceğine, bu tür ağaçlardan dal veya budak koparıldığı takdirde bu düşüncesiz davranışta bulunan kimselerin berbat ve perişan olacağına inanılır. Herhangi bir yerde görülen romatizma ağrılarında yel veya rüzgârın neden olduğu gerekçesiyle okutmak, leylek kuşunun yuva yaptığı herhangi bir ağacı veya evi ziyaretgâh bilerek kesmemek ve yıkmamak, üzerlerinde cesaret ve şecaat muskaları taşımak da yörede yoğun olarak uygulanan tutum ve davranışlardandır.

Zorunlu olmadıkça Hıristiyan halk ile birlikte yemek yememek ve Hıristiyan halkın yemek yediği kabı murdar olduğu zannıyla kırmak veya kalaylatmak, bu inanışlarına rağmen gerekirse Hıristiyanların mallarını talan ve yağma ederek eşyalarını alıp kullanmak, Hıristiyanların su içtikleri bardaktan mümkün olduğu kadar su içmemek de halk arasında yaygın olan inanışlardandır. Azeriler bile Hıristiyan halk ile mümkün olduğu kadar bir arada yemek yememeye ve su içtikleri kaptan da su içmemeye gayret ederler. Ayrıca hastalarına ilk müdahaleyi kendi yöntemleri ve bildikleri ilaçlarla yaptıktan sonra, hasta iyileşmezse son çare olarak doktora müracaat etmek ve hastasının iyileşmesini beklemek de yöredeki bir başka düşünce ve inanış tarzıdır.

5.2.11. Halkın Doktorlara Karşı Durumu

Halk doktorlara ve tıbbı karşı soğuk ve ilgisiz olmamakla birlikte, yöre insanının ekseriyetle cahil olması ve özellikle doktor eksikliği nedeniyle her türlü hastalıklarını öncelikle büyükleri veya halk arasında hekim olarak tanıdıkları kişiler tarafından söylenen ilaçları yapmak suretiyle tedavi etmek isterler. Hastalar bu bilindik yöntem ve ilaçlarla iyileşmezse hemen doktora götürülür. Doktora müracaat eden hastalar kendi düşüncelerine uygun gelmeyen doktor tavsiyelerini de dikkate alıp uygulamazlar. Örneğin boğaz iltihabı bulunan bir hastaya doktor tarafından yoğurt tavsiye edilirse yedirmezler ve doktorun dikkatini çekmek için hasta sahipleri doktora tekrar sorarlar, hastaya yoğurt verilmeli mi? Eğer doktor veriniz derse, bu hastaya yoğurt verilmeyeceği nedenleri (çünkü bu tip hastalığa yoğurt verilirse hastanın nefesinin tıkanacağı) ile birlikte doktora izah edilir.

Kurşun yarası, kırık-çıkık, gibi hastalıkları yerel hekimler tarafından yapılan ve tavsiye edilen merhemler, fitiller vb ilaçlarla iyileştirmeye çalışırlar. Ekzema, empetiği, favus ve benzeri harici yaraları ve hastalıkları ise bir takım bitkisel ot ve köklerinden yapılan merhemler ile iyileştirmeye uğraşırlar. Hasta iyileşmediği takdirde en son çare olarak doktora müracaat ederler. Kininin sıtma ilacı olduğunu anlayan halk yerel hekimlere müracaat etmez. Çünkü bu ilacı kullanan hastaların kısa zamanda hızla iyileştiklerini gözleriyle görürler. Bu nedenle bütün vilayet halkının doktorlara ve sağlık kuruluşlarına gitmelerini temin etmek için vilayet genelinde güçlü bir sağlık teşkilatı kurmak, köylülerin ulaşabilecekleri noktalarda muayenehaneler açmak, hatta mümkünse bütün vatandaşlara parasız ilaç vermek, şehirlerde hastaneler açmak ve bu hastanelerde tedavi olup iyileşen hastaları halkın görmesini sağlamak gerekir.

5.2.12. Nezafete Riayet (Temizliğe Dikkat Etme)

Temizlik yöre halkı arasında çok yaygın ve dikkat edilen bir alışkanlık değildir. En küçük çocuklardan yaşlı insanlara kadar bütün halk yılda ancak birkaç defa (gusül vb şer'i mazeretler olduğu zamanlardaki yıkanmalar bunun dışındadır) yıkanmaktadırlar. Vücudun

diğer bölümleri sürekli kirli bir haldedir. Abdest alıp namaz kılanları çok temiz ve nezihtirler. Yöre halkı temizlik konusunda henüz başlangıç aşmasındadır. Kasaba halkı köylülere ve aşiretlere nispetle temizliğe biraz daha dikkat ederler. Kasaba halkının temizliğe verdikleri önem de görgü ve eğitim durumlarına göre değişmektedir.

5.2.13. Halkın Vücut Yapısı

Halkı vücut yapısı bakımından üçe ayırmak mümkündür. Birinci grubu zayıf bünyeli olanlar, ikinci grubu orta bünyeli olanlar ve üçüncü grubu da güçlü bünyeli olanlar oluşturmaktadır. Kasabalarda yaşayan halk çoğunlukla orta gruba dâhil edilebilir. Aşiret mensupları içinde dahi zayıf ve orta bünyeli olanlar çok olmakla birlikte üçüncü gruba dâhil edilen güçlü bünyeli olanları da vardır. Azeri nüfus orta bünyeli olup daha ziyade zayıftır.

6. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

6.1. Hastaneler: Vilayette devlet ve belediye hastaneleri mevcut değildir. Yalnız bölgede bulunan 11. Tümenin Iğdır kazasında 200 yataklı merkez hastanesi ve Bayezid istasyonu dâhilinde de 50 yataklı diğer bir hastanesi mevcuttur. Bu hastaneler belediyelerin verecekleri fakirlik belgeleri ve yapılacak muayeneler sonucunda verilen raporlara göre mevcut kapasitelerinin % 10'ü kadar fakir halktan hastaları parasız kabul edip tedavi altına almaktadırlar.

6.2. Eczaneler: Bayezid vilayetinde eczane yoktur. Ancak yine 11.Tümene ait Iğdır kazasının merkez hastanesi ve Bayezid istasyonundaki askeri hastanenin birer eczanesi vardır. Yörede yaşayan sivil vatandaşlar doktorlar tarafından verilen reçetelerle askeri hastane bünyesindeki eczanelerden küpür fiyatları ile mevcut olan ilaçları almaktadır.

Vilayetin Merkez (Bayezid), Karaköse (Ağrı) ve Iğdır kazalarında açılacak eczanelerden, merkezdekinden iki kaza (Bayezid, Diyadin) ve iki yüzü aşkın köy halkı, Karaköse de açılacak eczaneden üç kaza (Karaköse, Eleşkirt, Tutak) ve iki yüz den fazla köy halkı, Iğdır kazasında açılacak eczaneden ise iki kaza ve 200'ü aşkın köy yerleşmesi istifade edecektir.

6.3. Dispanserler: Vilayette 1924 yılı bütçesiyle (M:1340) devlete ait biri Bayezid, diğeri Karakilise (Ağrı) ve üçüncüsü de Tutak'ta olmak üzere beşer yataklı üç dispanser açılmıştır.

6. 4. Mektep ve Medreseler

Vilayet merkezinde (Bayezid) bir erkek ilkokulu ve ortaokulu, bir kız ilkokulu, Diyadin kazasında bir erkek ilkokulu, Karaköse kazasında bir erkek bir kız ilkokulu, Karaköse kazasında Grekol (Doğutepe) köyünde bir erkek ilkokulu, Eleşkirt kazasında bir erkek ilkokulu, Iğdır kazasında bir erkek ilkokulu, Iğdır kazası Aralık nahiyesinde bir erkek ilkokulu mevcuttur. Bunların dışında il encümeni kararıyla merkez ve bağlı yerleşim birimlerinde 20 okul inşası kabul edilmişse de 1921 yılı (M;1337,) itibarıyla henüz bu karar uygulamaya konulmamıştır.

6.5. Hanlar, Hamamlar ve Oteller

Bayezid vilayeti ve bağlı yerleşim birimlerinde eskiden mevcut olan hanlar Ermeniler tarafından yıkılıp yıkıldığından halen hanlar mevcut değildir. Hanların yerine kahvehane ve kahvehane odaları vardır. Gelen geçen garip yolcular buralarda kalmaktadır. Vilayet genelinde maalesef otel yoktur. Toplamda üç adet olan hamamlar ise Bayezid merkezde (beş kurnalı), Diyadin kaza merkezinde (iki kurnalı) ve Iğdır kaza merkezinde bulunmaktadır.

6.6. Fabrikalar:

İlde Bayezid istasyonunda tren tamirine has bir fabrika binası mevcut olup bundan başka fabrika veya atölye yoktur. Bayezid kaza merkezindeki bu fabrika da harabe durumdadır.

6.7. Binaların Mimarî Tarzı: Binaların yapımında uygulanan belli bir mimarı tarz yoktur. Sağlıklı bir yaşam ortamı oluşturmayan konutlar gerek kaza merkezlerinde ve gerekse köylerde gelişmiş güzel bir tarzda zemin üzerine bir kat veya iki kat olarak inşa edilmişlerdir.

6.8. Kamu Binaları

Vilayet merkezindeki hükümet konağının kuzeye bakan odaları güneş görmez bir halde olup resmi dairelerin tamamını içine alamayacak kadar da küçüktür. Vilayet merkezinde bundan başka eski eserlerden büyük bir kışla, üç cami ve bir medrese mevcut olup, bu yapılar Ermeniler tarafından tahrip edilmiştir. Tahrip edilen bu yapılardan halen istifade edilmemektedir. Bir okul ile postane binası savaşta tahrip edilmiş ancak daha sonra hükümet tarafından okul tekrar yaptırılmıştır. Kiralanarak kullanılan jandarma bölük dairesi, hapishane ve sahibi olmayan bir belediye dairesi mevcuttur. Bayezid istasyonunda bir tren fabrikası on beş parça iskâna elverişli ve pavyon adı verilen küçük yapılar vardır. Ermeniler kaçışları esnasında sayısı 80 kadar olan istasyondaki bina ve pavyonların tamamını yakıp yıkmışlardır. Vilayet merkezine bağlı Kızıldize Köyünde harap edilmiş bir karantina binası ve gümrük dairesi mevcuttur.

Bayezid vilayetine bağlı Diyadin ve Karaköse kazalarında birer cami, hükümet konakları, postane ve jandarma daireleri ile Karaköse kazasında belediye, adliye ve her kazada birer okul binası mevcuttur. Eleşkirt kazasında bir hükümet konağı, postane, jandarma dairesi ve bir okul, Tutak kazasında bir hükümet konağı, Iğdır kazasında Ruslardan kalan bir hükümet konağı, jandarma dairesi, belediye ve adliye binaları, bir okul ile Ruslardan kalma Ortodoks kilisesi, Tuzluca (Kulp) kazasında ise bir hükümet konağı mevcuttur.

6.9. Şehirlerin ve Köylerin Durumu

Şehirler çok ilkel olup sağlıklı yaşam koşullarına da uygun değildir. Elverişli coğrafi konumları nedeniyle bazı kazalar istisna edilirse, diğerleri iyi bir konumda ve durumda değildir. Vilayet merkezi (Bayezid) yüksek kayalıklar arasında ve bir dağ sırası eteğinde (Kızıl Ziyaret Dağı) kurulmuştur. Doğusu kayalıklar ve dağlarla çevrili olan Bayezid'in batı ve güney tarafları açıktır. Diyadin kazası bir dağ silsilesinin ovaya indiği yerde Murat Nehri kenarında düzlük bir alanda kurulmuştur. Karaköse kazası kendi adıyla anılan ova üzerinde ve Murat Nehri'ne on dakika mesafede kurulmuş olup çevresi geniş düzlüklerle çevrilidir. Murat Nehri Karaköse kazasının güneyinden akışını sürdürür. Eleşkirt kazası da ova üzerine kurulmuş olup doğu ve kuzeye doğru gelişmeye müsaittir. Düz bir arazide kurulan Tutak kazası güneydoğu yönüne doğru gelişmeye uygun olup Murat Nehrine on beş dakika mesafededir. Iğdır kazası Ağrı Dağı'nın Aras Nehri'ne doğru teşkil ettiği ova üzerinde ve bataklıkların kurutulması suretiyle düz bir alanda kurulmuş olup dört yönden de gelişmeye müsaittir. Iğdır kazasının arazisi ekilebilir, bağlık ve bahçeliktir. Tuzluca (Kulp) kazasının arazisi kireçli ve tuzlu olup dere içerisinde kuzey, güney ve nispeten de batıya doğru gelişmeye uygunluk arz etmektedir.

Vilayetin merkez, Diyadin, Karaköse, Eleşkirt ve Tutak kazalarının köyleri hemen yekdiğerinin aynı olup, bazıları yüksek dağlar üzerinde veya eteklerinde, bazıları ise ova ve akarsu kenarlarına kurulmuşlardır. Yalnız Iğdır kazası köylerinin büyük çoğunluğu ovada ve Aras Nehri'nin kenarında kurulurken az bir kısmı da dağlık alanlarda ve dağ eteklerinde kurulmuştur. Tuzluca (Kulp) kazasının çoğu köyleri dağ eteklerinde olmakla birlikte, ovada ve Aras Irmağı kenarında kurulan köyleri de mevcuttur. Bütün kazalara bağlı köy yerleşmeleri sağlıklı bir yaşam ortamına sahip olmayıp gelişmiş güzel ve ilkel bir şekilde ikamet edenlerin arzusuna göre yapılmıştır.

6.10. Helâların Şekli

Helâlar çukur olup kanalizasyon sistemi mevcut değildir. Çukurların tahliyesi mümkün olmayıp biri dolunca diğerini açmak suretiyle kullanılmaktadır. Köy ve kasabalarda helâ

olmadığı gibi helâ çukurları da mevcut değildir. Kaza merkezlerinin çoğunda helâlar sınırlı sayıdaki konutlarda mevcuttur.

6.11.Mezarlıklar

Vilayet merkezinin üç kesiminde kabristan mevcuttur. Kabristanlardan biri Bayezid şehrinin doğusunda, biri kuzeydoğusunda Ermenilere ait olan mezarlık ise şehrin batısında yer almaktadır. Doğudaki kabristan şehre yakın bir mesafededir. Kuzeydoğudaki kabristan ise şehrin bir kısmına on dakika yürüme mesafesinde ve bir sırt üzerindedir. Batıdaki Ermeni Mezarlığı şehre yirmi dört dakika yürüme mesafesinde ve yine bir sırt üzerinde olup sağından ve solundan yol geçer.

Diyadin kazasının kuzeydoğuya bakan kesiminde bir Müslüman kabristanı ve kuzeybatıda ise bir Ermeni Mezarlığı vardır. Her iki mezarlıkta düz arazide olup şehre on dakika mesafededir. Karaköse kazasının doğu ve batısında birer Müslüman kabristanı ve kuzeyinde küçük bir Ermeni Mezarlığı vardır. Bu mezarlık ova üzerinde şehre on dakika mesafededir. Eleşkirt kazasında kuzeybatıda Müslüman kabristanı ve doğuda bir Ermeni Mezarlığı mevcut olup şehre beşer dakika mesafede düz arazi üzerinde yer almaktadırlar. Tutak kazasının güneyinde şehre beş dakika mesafede bir Müslüman kabristanı mevcuttur.

Iğdır Kazası'nın kuzeydoğusunda şehre bitişik Rusların mezarlıkları, güneybatısında İslam kabristanı ve doğusunda Ermeni mezarlığı mevcut olup bu mezarlıklar kaza merkezine on, yirmi ve yirmi beş dakika yürüme mesafesinde ve ova üzerinde yer almaktadırlar. Tuzluca (Kulp) kazasının güneydoğusunda Rus ve kuzeybatısında Ermeni mezarlıkları vardır. Kuzeyde yeniden bir Müslüman kabristanı oluşturmuşlardır. Rus Mezarlığı sırtta, Ermeni mezarlığı düzde Müslüman kabristanı olarak kabul edilen şimdiki yer ise arazide olup kaza merkezine beş on dakika mesafededirler.

Vilayetin köy kabristanları köylerin dört bir yanında olduğu gibi çoğunlukla köylere bitişik, düz ve toprağı kolaylıkla kazınabilecek yerlerdedir. Bazı köy kabristanları arazi üzerinde iken bazıları da sırtların üzerinde yer almaktadırlar.

6.12. Yöredeki Bataklıkların Özellikleri

Vilayet merkezinde bulunan ovada Ağrı Dağı ve Zor Dağı'nın eteklerinde söz konusu dağlardan akan kar ve yağmur sularının birikintileri ile oluşmuş Balık Gölü'nden kaynağını alan Girnavık suyunun akışı esnasında yaptığı bir bataklık mevcut olup yüzölçümü 40 km² kadardır. Diğer bir bataklıkta Iğdır kazası sınırları içerisinde yer almakta olup, Ağrı Dağı'ndan akan küçük boyulu sular ile dağın doğu yamaçlarından kaynağını alan Karasu'nun oluşturduğu sazlıklardan oluşan geniş bir bataklık şeklindedir. Bu bataklığın alanı yaklaşık 10 km² kadardır.

Vilayet merkezindeki bataklık konum olarak kuzey-kuzeydoğu kesimde yer almakta olup Ağrı Dağı'nın güney etekleri ve kısmen de Bayezid ovasının kuzeydoğusuna denk gelmektedir. Iğdır yöresindeki bataklıklar ise yine Ağrı Dağı eteklerinin kuzeydoğusu ile Iğdır kazasının doğu ve güneydoğu kesimindeki köylerin ara yerlerinde yer almakta olup yüzölçümleri muhtelifdir. Vilayet merkezinde Balık Gölü suyu dahi Bayezid ovasına gireceği mahalde 30-35 km² genişliğinde bir sazlık ve bataklık teşkil eder. Akarsuların akışlarının fazla olmaması, geçtikleri arazilerin çukurca olması, bazı suların ana akarsuya karışmayarak yatak haricinde kalması ve Murat Nehri'nin taşması gibi coğrafi engeller bataklıkların oluşma nedenleri olarak gösterilebilir.

Vilayet merkezindeki bataklığın kurutulması mümkün ise de bunun için Balık Gölü'nden ve Tendürek eteklerinden çıkarak Balık Gölü suyuna karışan ve daha sonra birlikte akarak İran arazisine dâhil olan suların yollarını değiştirmek gerekir. Suyolları değiştirilmez ise sular birikinti yaparak bataklık oluşturmaya devam edecektir. Söz konusu bataklıkların kurutulması için Ağrı ve Zor dağlarından kaynaklanan sular içinde ayrıca yeni bir akış

güzergâhı belirlenip ana akarsulara katılmaları sağlanmalıdır. Aksi takdirde bataklıkların kurutulması mümkün olmayacağı gibi bataklıkların oluşmasını sağlayan sulardan istifade imkânı da kalmaz. İğdir kazasında birikinti suların oluşturduğu bataklıkların kurutulmasının en kolay yolu, Ağrı Dağı'ndan Aras ırmağına katılmak üzere dolaylı olarak akan suların ovada birikmelerine meydan vermeden doğrudan Aras'a katılmalarını sağlamak ile olur. Karasu ırmağının akış güzergâhını genişletip mevcut akış yolundaki bulanıklığı ortadan kaldırmak iyi neticeler verebilir. Karasu ırmağının pirinç ve pamuk tarımı için nahiye halkına çok faydası olmakla birlikte oluşturmuş olduğu bataklıkların yol açtığı sıtma hastalığının kökünü kazınması da bataklıkların kurutulmasıyla mümkün olacaktır.

Bayezid ovasındaki bataklıkta mevcut kamıştan gerek vilayet merkezi ve gerekse köyleri hali hazırda yakacak olarak ve özellikle köylerdeki evlerin damlarını örtmek suretiyle faydalanılmaktadır. Bu sazlıkların başkaca bir ekonomik faydaları yoktur. Bu sazlık civarında yaşayan aşiretler mart ve nisan aylarında göç ederek hayvanlarını otlatmak ve daha çok hayvansal ürün elde etmek amacıyla dağlarda ve yaylalarda yaşamaya başlarlar. Yaylacılar sonbaharda ve genellikle eylül ayı içerisinde tekrar köylerine geri dönerler. Köylüler dönüşte tahrip olan evlerinin damlarını sazlıktan getirdikleri kamışlarla örtüp içine girerler. Bataklıktan elde edilen kamışlar ayrıca yakacak olarak fırın, hamam vb yerlerde de kullanılmaktadır. Karaköse kazasının Murat Nehri kenarındaki küçük bataklıklar söz konusu nehrin taşmasını engellemek ve kenarlarını doldurmak suretiyle kurutulur ise halk için oraları ekilebilir alan olmaktan çıkmış olur.

6.13. İçme suları

Vilayette içilen sular kaynak ve nehir suyu olmak üzere ikiye ayrılır. Vilayetin merkezinde içilen suların tamamı kaynak suyudur. Bayezid merkeze bağlı köylerin çoğu su kaynaklarına yakın yerlerde kurulmuş olup bu kaynaklardan daha kolay faydalanabilmektedirler. Köy yerleşmelerinin bir kısmı da dere ve nehir kenarlarına kurulmuştur. Vilayet merkezine suların taşınması künkler vasıtasıyla sağlanmakta olup şehrin beş yerinden akar. Bayezid merkezde bunlardan başka ufak diğer kaynak suları mevcut ise de suları önemli bir miktar teşkil etmemektedir.

Bayezid Kazası Suları; Bayezid merkezdeki suların özellikleri incelendiğinde; Abdigör adındaki kaynak suyu berrak olup sabunu fevkalade çabuk ve güzel köpürür. Bakla, fasulye ve benzeri sebzeleri çabuk pişirir. Kokusuz ve fazlasıyla su akışı olan kaynaklardır. Diğer kaynak suyu da berrak olup sabunu iyi köpürür. Kokusu kendine has olup sebzeleri iyi pişirir. Tadından biraz kireçli olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir mahalde akan kaynak suyu biraz acı ve kireçli olup hoş bir tada sahip değildir.

Merkez köylerinde kullanılan suların özellikleri de muhtelifdir. İçlerinde berrak, tadı hoş, sabunu iyi köpürten ve sebze iyi pişiren sular mevcut olduğu gibi, sabunu az köpürten, sebze geç pişiren, acımsı bir tatta olan sular da mevcuttur. Merkeze bağlı köylerin bir kısmı da Gırnavık Irmağı ve Balık Gölü sularından istifade etmektedirler. Gırnavık suyu ve Balık Gölü suyu içerikleri itibarıyla iyi nitelikli sular olmalarına rağmen açıkta akmaları ve birkaç köyün içinden geçmeleri nedeniyle içme ve kullanmaya ne kadar elverişli olduklarını tartışmalı hale getirmektedir.

Diyadin Kazası Suları; Diyadin kazasının suları iki kaynaktan karşılanır. Kaynak suyu demir borular vasıtasıyla şehre bir saat mesafeden getirilmektedir. Ayrıca şehir kenarından geçen Murat suyundan da istifade edilmektedir. Diyadin kazasındaki suların özellikleri incelendiğinde genel olarak sebze geç pişiren, sabunu az köpürten, berrak ancak acı bir tadı olan kireçli bir yapıya sahip oldukları görülür. Murat Nehri kenarındakiler hariç köylerin her birinde birer kaynak suyu mevcuttur. Murat nehri kenarında yer alan köyler ise daha çok nehir suyundan istifade ederler. Yöredeki kaynak sularının bir kısmı içme ve

kullanma açısından iyi niteliklidir. Nehir sularının nitelikleri iyi olmasına rağmen açıkta ve birçok köyün içinden akmaları sağlık açısından oldukça mahzurlu bir durum oluşturmaktadır.

Karaköse Kazası Suları; Karaköse Kaza merkezinde üç farklı yerde kaynak suyu bulunmaktadır. Her üç kaynak suyunun içeriğinde bol miktarda kireç bulunduğu için tatları acımsıdır. Söz konusu kaynak suları sabunu geç köpürten bir yapıdadır. Karaköse kaza merkezinde kullanılan suların çıktıkları kaynaklar yerleşmenin yakın çevresinde bulunmaktadır. Köylerde kullanılan suların geneli kaynak suyu olmakla birlikte Murat kenarında olan yerleşmelerin bir kısmı nehir suyundan istifade etmektedirler. Yöredeki kaynak sularının bir kısmı içme ve kullanma için elverişli iken bir kısmının da tadı hoş olmayıp içme suyu olarak kullanmaya uygun değildir.

Eleşkirt Kazası Suları; Kaza merkezinde iki kaynak suyu mevcut olup içmek için uygun özelliklere sahiptirler. Sular kaynağın çıktığı yerden alınmaktadır. Köylerin çoğunluğu Şeryan ve Hoşyan sularından, bir kısmı da yakın çevrelerinden çıkan kaynak sularından istifade etmektedirler. Kaynak suları çoğunlukla içmek için uygun vasıflara sahiptirler. Nehir ve çay suları içme ve kullanıma uygun içerikte olmalarına rağmen açıkta ve birçok köy yerleşmesinin içinden akmaları nedeniyle pek sağlıklı değildirler.

Tutak Kazası Suları; Kaza merkezinde iki kaynak suyu mevcut olup, suları içilebilir, berrak, kendine has hoş bir tadı olan, sabunu çabuk köpürtür ve sebzelerin iyi yetişmesini sağlayan özelliklerdedir. Murat nehri kasabaya yaklaşık on beş dakikalık bir mesafede olduğundan dolayı kasabanın su ihtiyacının ekserisi nehir suyundan temin edilir. Köy yerleşmelerinin çoğunluğunda kaynak suları mevcut olup içilebilir niteliktedirler. Köylerin bir kısmı da Murat Nehri ve yan kollarından istifade ederler.

Tuzluca Kazası Suları; Kaza merkezinde içilebilir su mevcut değildir. Kazada bulunan üç-dört kaynak suyunun tamamı acı ve tuzlu olup içilebilir değildir. Tuzluca Rusların elinde olduğu dönemlerde Aras nehrinden motorlar ile kasabaya getirilen suyu belirli bir ücret karşılığında saflaştırarak şehre taksim ederlerdi ve bütün şehir halkı içecek sularını arıtılmış bu sulardan karşılardı. Hali hazırda Aras'tan gelen suyolları bozuk olup su pompalayan motorlar ile birlikte Ermeniler tarafından tahrip edilmiştir. Şimdi kazanın devlet memurları ve diğer ileri gelenleri kasabanın bir yakınından geçen ve Aras'a karışan çay suyundan istifade etmektedirler. Bu çay suyu içme ve kullanma için uygun olup, tadı hoş, sebzeleri çabuk yetiştirir ve sabunu iyi köpürtür bir niteliktedir. Dağ köylerinin birer kaynakları mevcut olup yerleşmeler bu kaynakların çevresinde kümelenmişlerdir. Kaynak sularının ekserisi içilebilir özelliktedir. Aras Nehrinin çevresinde bulunan köyler bu nehrin sularından istifade etmektedirler. Aras nehrinin suları tatlı olup bazen bulanık bazen kokulu ve duru akmaktadır.

Iğdır Kazası Suları; Gerek kasaba ve gerekse ova köylerinde kaynak suları mevcut değildir. Kaza merkezi ve bütün ova köyleri (yalnız kazanın Aralık nahiyesi hariç) arasında su kanalları açılmış olup açılan bu kanallar vasıtasıyla getirilen sular köylere ve şehre taksim edilmektedir. Rusların yönetiminde olduğu dönemde de durumun böyle olduğu belirtilmektedir. Bu sular hemen bütün evlerde mevcut olan taş süzgeçlerden süzülükten sonra içilmektedir. Yöre halkı bütün mahsulâtı bağ ve bahçeyi de bu su ile sulamaktadır. Bu sudan başka Iğdır kaza merkezinde ve bazı köylerinde çok sayıda kuyu suları olmasına rağmen bunların hiçbirini içilebilir nitelikte değildir. Büyük oranda kireçli olan bu sular acı bir tat ve ağır bir kokuya sahiptir. Kazanın Aralık nahiyesindeki Ağrı Dağı eteklerinden çıkan ve nahiyeye su verdikten sonra Aras'a karışan Karasu, acı olmasına rağmen nahiyenin bütün köyleri bu sudan istifade etmektedirler. Karasu'nun suyu içilebilir bir nitelikte olmayıp, tadı acı ve kokusu hoş değildir. Iğdır'a bağlı dağ köylerinin içilebilir, lezzetli kaynak suları mevcuttur.

7. BEŞİNCİ BÖLÜM

7.1. Sıkça Görülen Hastalıklar veya Mahalli Hastalıklar

Vilayette sıkça görülen veya mahalli türden hastalıklar mevcut olmayıp Bayezid vilayetine sonradan dâhil edilen İğdir ve Tuzluca kazalarında mahalli ölçekte malarya (sıtma) hastalığı mevcuttur. Sağlık kurumlarının yokluğu ve beslenme yetersizliği neticesi çocuklarda genellikle türlü iltihaplar görülmektedir. Diğer hastalıklara diğer yerleşmelerde olduğu gibi ara sıra tesadüf edilir.

7.2. Mevsim Hastalıkları; Vilayetin İğdir ve Kulp kazalarında yaz ve sonbahar aylarında genellikle sıtma hastalığı görülmektedir.

7.3. Frengi ve Fuhuş; Bayezid vilayetinde nüfusun % 80'ini oluşturan aşiretlerde fuhuştan kaynaklanan frengi hastalığına hemen hiç tesadüf edilmemektedir. Bayezid vilayetine sonradan dâhil edilen İğdir ve Tuzluca kazalarında bazı kadınlarda, o da istila, fakirlik ve sefalet dolayısıyla bazı frengi vakıalarına tesadüf edilmiştir. Vilayet halkının frengiden kaynaklanan hastalıklara bulaşmamış olmasının nedeni aşiretler ve Kürt ahalden hemen hiç kimsenin memleketleri haricine çıkmamaları ve dışarıdan dahi içlerine bu gibi hastalıklı kimselerin girmemiş olmasıdır. Fuhuş hususunda genel olarak inançlarına bağlı olan bütün vilayet halkı fevkalade mutaassıp bulunmaktadırlar.

7.4. Malarya; İğdir ve Tuzluca kazalarının ova üzerinde kurulan bütün yerleşmeleri malarya illeti ile karşı karşıyadır. Civarda bulunan bataklıklar ve Aras nehrinden alınarak tarla, bağ ve bahçe sulamak için biriktirilen suların etkisiyle bu kazalarda malarya hastalığı geçirmemiş Azeri halka hemen hiç rastlanmamaktadır. Yalnız bu kazalarda yaşayan aşiret mensupları müstesnadırlar. Çünkü yazın göçebe olarak Ağrı ve civarındaki dağlara çıkmak ile kendilerini bu hastalıktan kurtarmakta ve son baharda da ovadaki köylerine geri dönmektedirler. Bayezid Vilayeti'nin diğer kazalarında ise sıtma hastası oranı ancak % 3 civarındadır.

7.5. Verem; Bayezid Vilayeti'nde verem hastalığına çoğunlukla tesadüf edilmemektedir. Aşiret mensupları, içerisinde buldukları ortamın kötü yaşam koşullarına rağmen özellikle yazın yöredeki en yüksek dağ ve yaylalara çıkarak buralardan elde ettikleri temiz sulardan faydalanmaktadırlar. Yaylalara çıkmak suretiyle kötü ortam koşullarından bir süreliğine de olsa uzaklaşan aşiretler verem hastalığına yakalanmamaktadırlar. Verem yöredeki şehirlerde yaşayan nüfusta bile çok nadir olarak görülen bir hastalıktır. Azeri halkı arasında verem vakaları rivayet edilmişse de bu hastalığa pek rastlanmamıştır.

7.6. Çiçek; Uygulanan aşılar dolayısıyla Bayezid vilayetinde çiçek hastalığı görülmemektedir.

7.7. Difteri; Şimdiye kadar (son üç yıla kadar) bu hastalığa yakalanan kimselere rastlanmamıştır. Bundan önceki zamanlar için ise halk bu hastalık hakkında doğru bir bilgiye sahip değildir.

7.8. Diğer Bulaşıcı Hastalıklar; Geçici bulaşıcı hastalıklara da vilayette rastlanmamıştır. Yalnız 335 (M;1919) senesi nihayetinde Anadolu'nun her yerinde yaygın olarak görülen İspanyol nezlesi bu vilayete de girmiş ve birkaç ay sonra etkisini yitirerek yöreyi terk etmiştir.

7.8.1. Bulaşıcı Hastalıklardan Kolera'nın Bulaşma Yolları; Bulaşıcı bir hastalık olan Kolera Bayezid Vilayeti'ne İran, Bolşevik Sovyet, Ermenistan ve Revan'dan gelir. İran'ın Tebriz Eyaleti'ne gelen kolera hastalığı (İran'da sağlık şartlarının yetersizliği nedeniyle hiçbir şekilde kontrol altına alınamamakta) Tebriz'den Hoy'a ve Hoy'dan Bayezid Vilayeti'ne sınır teşkil eden İran'ın Makü ve Ovacık hâkimliği arazisi ile hemen daima açık tutulan sınırlarımızdan ülkemize ve dolayısıyla vilayetimize girebilir. Sovyet Rusya ve Ermenistan ile aramızda bulunan Aras Nehri, hududu ayırmakta ise de sınırın karşı tarafında ortaya çıkacak kolera'nın

sınırın bu tarafında yer alan İğdır ve Tuzluca kazalarına geçmesi oldukça yüksek bir ihtimalidir. Çünkü bu hududun dahi etrafıyla kapatılmadığı görülmektedir.

7.9. Akli ve Asabi Hastalıklar; Bu tür hastalıklara yakalanan kişilere vilayet genelinde hemen hiç rastlanmamaktadır. Bu tür hastalıklara maruz kalanlar olsa da doktorlardan ziyade cin ve perileri dağıtan hocalara götürüldükleri için sayıları tespit edilememiştir.

7.10. Eski Salgınlar Hakkında Bilinenler; Vilayette geçmiş zamanlarda bir salgın yaşanmışsa da detaylı bilgi alınmamaktadır. Meydana gelen salgınlardan biri 93 savaşı sırasında tifo (ateşli hastalık olması ihtimal dâhilindedir) ismi verilen hastalık olup asker ve ahali arasında ölüm sebebiyle büyük kayıplar meydana gelmiş, bir de 315 (M;1899) tarihinde yine vilayette umumi olarak yaygınlık gösteren bir hastalık vuku bulmuş ve bu hastalıkta birçok kayıplara sebep olmuştur. Bilahare kurulan Kızıldize karantina-hanesinin faaliyeti ile dışarıdan gelen salgınlara karşı özellikle barış zamanlarında engel olunmuştur. Nitekim 335 (M;1919) yılındaki İspanyol nezlesi salgını da vilayetin hemen her köyüne girmiş ancak sağlık tedbirlerini alan ve yaşam şartlarına dikkat edenler bu hastalıktan kurtulmuştur. Yalnız batıl inanç ve itikadı ziyade olan halkın sağlık tedbirlerine riayet etmemesi nedeniyle söz konusu hastalık önemli ölçüde etkili olmuştur.

8. ALTINCI BÖLÜM

8.1. Doğum ve Ölüm Oranları

Sarf edilen çabalara rağmen elde kesin istatistikî veriler mevcut olmadığından doğumlar ve ölümler hakkındaki sayısal veriler sağlıklı değildir. Zira kazalarımızda sorumlu memurlar olmadığı gibi aşiret yapısı nedeniyle genel nüfus sayısı şimdiye kadar tespit edilememiş ve nüfus yapısına ait kayıtlar henüz tutulmamıştır. Halkın özellikle de aşiretlerin nüfus kayıtlarını yaptırmaları çok müşkülâtli olmakla birlikte birçoklarını da bilerek nüfus kaydında saklamaktadırlar. Hükümet esasen nüfus kayıtlarına başlamadığı gibi başladıktan sonra da doğum ve ölümleri kaydetme işini sağlıklı olarak yürütemeyecektir. Çünkü doğum ve ölümlerle ilgili sağlıklı bilgiler aşiretler tarafından devlete zamanında verilmemektedir. Bunun için her ay istatistiklere konulan doğum ve ölümlerle ilgili sayısal veriler ancak duyabildiğimiz kulaktan dolma bilgiler ile bazı köylere ait nüfus vukuatlarıdır. Buna rağmen doğumların % 1.2 (on binde on iki) ölümlerin ise % 1.0 (on binde on) oranında gerçekleştiği dolayısıyla doğumların ölümlerden on binde iki oranında fazla olduğu anlaşılmaktadır.

8.2.Çocuk Nüfusta Görülen Ölümler

Çocuk yaştaki nüfusta görülen ölümler yine yukarıda ifade edilen şartlar çerçevesinde ve tutulan kayıtlara göre tahminen on binde altı oranındadır.

SONUÇ

Özel konum itibarıyla Doğu Karadeniz kıyılarının en önemli limanına sahip olan Trabzon'u Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan ticaret yolu güzergâhında yer alan il toprakları, Türkiye'den İran'a devam eden yol üzerindeki son durağı teşkil eder. Bu son durağı Türkiye'nin doğudaki en önemli sınır kapsısı olan Gürbulak Sınır Kapısı oluşturmaktadır.

Rusların güney Kafkasya'da inşa ettiği demir yollarının Tebriz-Trabzon ticaretini olumsuz etkilemesi ve yıllar süren istila ve zelzelelerin şehirde meydana getirdiği tahribat kadim beldenin çökmesine sebep olmuştur. Bayezid Sancağı I. Dünya Savaşı'nın son safhalarında Rus istilasına maruz kalmış ise de 1917 Bolşevik İhtilâli sonrasında bölge boşaltılmıştır. Fakat Mondros Mütarekesi'yle (30 Ekim 1918) Osmanlı ordularının silâh bırakması, Anadolu'nun bu bölgelerinde yeni olayların başlatılmasına fırsat vermiş ve bir Ermenistan kurma hayali içinde hareket eden Ermeni çeteleri mezalime başlamıştır.

Bayezid önceleri Erzurum vilayetine bağlı bir sancak olarak yönetilmekteyken, 1925'ten itibaren ayrı bir vilayet olarak idari taksimattaki yerini almıştır. Vilayetin Bayezid, Diyadin, Karaköse, Eleşkirt, Tutak ve sonradan dâhil edilen Iğdır ve Kulp (Tuzluca) adında yedi kazası vardır.

Bayezid ilinin hali hazırdaki nüfusunun 35.000'i erkek, 40.000'i de kadın olmak üzere toplam 75.000 kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus sayımı yapılmadığından belirtilen nüfus miktarı yaklaşık olarak verilmiştir. Vilayetin genel nüfusunun % 85'i aşiretlere mensup kişilerden oluşmaktadır. Genel konuşma dilinin Türkçe olması gerekirken, vilayette görev yapan memurların çoğunluğunun yörede yaşayan yerli halktan oluşması ve Kürtçe konuşmaları ile yerleşmelerin büyük çoğunluğunda okulların bulunmaması Türkçe öğrenmeyi güçleştirmiştir. Bayezid vilayetinin giyim tarzı çeşitlilik göstermektedir. Vilayet merkezinde yaşayan halkın ve kadınların giyim tarzı diğer vilayetlerdeki (Erzurum) gibidir. Aşiretlerin giyim tarzları kendi örf ve adetlerine göredir.

Kasabalarda yaşayan nüfusun geçmişten beri en önemli uğraş alanını çok ilkel ve basit bir şekilde ticaret, oldukça yaygın ve yoğun bir şekilde ise tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Kasabalarda ikamet edenlerin önemli bir çoğunluğunu ise memurlar oluşturmaktadır. Sanayi faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Vilayetin kırsal kesiminde yaşayan aşiret mensupları ise göçebe olarak yaşamaktadırlar. Bayezid Vilayeti'nde yaşayan nüfusun geçimi vilayet ve kaza merkezlerinde ikamet edenlerde dâhil olmak üzere oldukça sade ve basittir.

Vilayette eğitim yok denecek kadar azdır. Bu durum savaştan öncede böyleydi. Aşiretlerin reisleri ve ileri gelenleri de dâhil olmak üzere tamamı okumamış ve cahildirler. Kasaba halkından bir parça okumak ve yazmak bilenlere (ilkokul veya ortaokulun bir iki sınıfını okumuş kişiler) çok az rastlanmaktadır. Vilayet genelinde birinci ve ikinci derecede yüksek okulları bitirenlere rastlamak imkânı yoktur.

Bayezid halkının kendine has dini, milli gelenek ve göreneklere vardır. Yörede yaşayan aşiretler arasında kan bedeli alıp vermek yaygın geleneklerden biridir. Yöre halkında kız ve erkek çocuklarını erken evlendirmek oldukça yaygın ve itibar edilen bir adettir. Bayezid vilayeti nüfusunun büyük çoğunluğunun aşiretlerden oluşması ve kasabalarda yaşayan şehirli nüfusun da genellikle cahil olması halk arasında batıl inanışların oldukça yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Halk doktorlara ve tıbbı karşı soğuk ve ilgisiz olmamakla birlikte, yöre insanının ekseriyetle cahil olması ve özellikle doktor eksikliği nedeniyle her türlü hastalıklarını öncelikle büyükleri veya halk arasında hekim olarak tanıdıkları kişiler tarafından söylenen ilaçları yapmak suretiyle tedavi etmek isterler. Hastalar bu bilindik yöntem ve ilaçlarla iyileşmezse hemen doktora götürülür. Doktora müracaat eden hastalar kendi düşüncelerine uygun gelmeyen doktor tavsiyelerini de dikkate alıp uygulamazlar.

Helâlar çukur olup kanalizasyon sistemi mevcut değildir. Çukurların tahliyesi mümkün olmayıp biri dolunca diğerini açmak suretiyle kullanılmaktadır. Köy ve kasabalarda helâ olmadığı gibi helâ çukurları da mevcut değildir. Kaza merkezlerinin çoğunda helâlar sınırlı sayıdaki konutlarda mevcuttur.

Vilayette içilen sular kaynak ve nehir suyu olmak üzere ikiye ayrılır. Vilayetin merkezinde içilen suların tamamı kaynak suyudur. Bayezid merkeze bağlı köylerin çoğu su kaynaklarına yakın yerlerde kurulmuş olup bu kaynaklardan daha kolay faydalanabilmektedirler. Köy yerleşmelerinin bir kısmı da dere ve nehir kenarlarına kurulmuştur. Vilayet merkezine suların taşınması künkler vasıtasıyla sağlanmakta olup şehrin beş yerinden akar. Bayezid merkezde bunlardan başka ufak diğer kaynak suları mevcut ise de suları önemli bir miktar teşkil etmemektedir.

Vilayette devlet ve belediye hastaneleri mevcut değildir. Yalnız bölgede bulunan Askeri birliklerin Iğdır kazasında 200 yataklı merkez hastanesi ve Bayezid istasyonu dâhilinde de 50 yataklı diğer bir hastanesi mevcuttur. Bu hastaneler belediyelerin verecekleri fakirlik belgeleri ve yapılacak muayeneler sonucunda verilen raporlara göre mevcut kapasitelerinin % 10' u kadar fakir halktan hastaları parasız kabul edip tedavi altına almaktadırlar.

Sosyoekonomik yapısı bakımından ülkemizin en geri ve gelişmemiş yörelerinden biri olduğu anlaşılan Bayezid (Ağrı) vilayeti, geçen doksan yıllık süre içerisinde sosyal ve ekonomik açıdan birçok önemli gelişmeler sağlamıştır. Böyle olmakla birlikte Bayezid (Ağrı) vilayeti sağlık ve eğitim başta olmak üzere sosyoekonomik gelişmişlik ile yaşanabilirlik açısından maalesef hala ülkemizin en geri kalmış yörelerinden biri olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMED Lütfi Efendi (1328/1913). *Tarih-i Lütfi*, (Naşiri A.Şeref), Cilt 8. İstanbul,
- BAŞAR, F. (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara.
- DARKOT, B. (2001). "Bayezid", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, Eskişehir, Cilt 2.
- GÜL, A. (2011). "Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Genel Bir Bakış", *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul.
- İBRAHİM Edhem (1925). *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası-Bayezid Vilayeti*, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Neşriyatından, İstanbul Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Y. (1988). "Ağrı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 1. İstanbul.
- LAMMENS, H., *Suriye, İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI.
- LEVI Della, Vıda, G., *Emeviler, İA*, Cilt IV.
- KARATAŞ, Y., Eyüp K. (2012). "XIX. yüzyıl Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Erzurum.
- KAYA, F. (1996). Doğubayazıt İlçe Merkezi'nin Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- KAYA, F. (2001). Ağrı Ovası ve Çevresini Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KILIÇ, O. (1997). *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van.
- KILIÇ, O. (2001). "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, Sayı XXI.
- KILIÇ, O. (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ.
- KONUĞU, Enver. (2004). "Tarihi Coğrafyada Bayezid", *Güneşin Doğduğu Yer Doğubayazıt Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Oktay Belli, İstanbul.
- KUNT, İ. M. (1978). *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul.
- TEKİNDAĞ, Ş. (1968). "Yeni Kaynak Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, S: 22, İstanbul.
- TUNCEL, M. (1994). "Doğubayazıt", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 9, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, O. (1997). "Doğu ve Güneydoğu'da Aşiret ve Sosyo-Antropolojik Yaklaşımlar", *Sosyal Bilimler Kavşagında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri*, Van.